

Böröcz József

A jóság máshol van: Az Európán belüli másság szabálya

Absztrakt: A gyarmati rendszer négy és fél évszázados történelméről elmélkedve 1950-ben – mikor nyugat-Európában már javában zajlott a ma Európai Unióként ismert szervezet létrehozatala, és újonnan terjedni kezdett az ennek erkölcsi alátámasztását szolgáló politikai „Európa”-fogalom – Aimé Césaire az alábbi következtetést vonta le *Discurs sur Colonialisme* című könyvében: „Európa sem erkölcsileg, sem szellemileg nem védhető” (2000: 32; magyarul: 2013: 3–11). A világnak azon kétharmadában, melynek társadalmi a második világháború utáni két–három évtizedben szabadultak meg az „Európa” nevében rájuk kényszerített gyarmati függés és kiszolgáltatottság körülményeitől, triviálisan elfogadott e vélekedés. Másutt is szép számban akadnak hívei a jóérzésű, művelt emberek körében. Így legalábbis meglepő, hogy a huszonegyedik század legelején harminchat kiváló magyar értelmiségi erkölcsi készletét érzett, hogy a rasszizmus akkor már jól kivehető magyarországi terjedését elítélve nyilvános dokumentumban mondjon köszönetet Franciaországnak – s a Franciaország által jelképezett (nyugat-)„Európának” – mélységes mély, történelmi korszakokon átívelő jóságáért. E tanulmányban néhány alapkérdést teszek fel a Levéllel kapcsolatban. Két dolog ösztönöz erre: egyrészt a kelet-közép-európai romák óriási többségének egyre elviselhetetlenebb nyomora, politikai marginalizálódása, a velük szemben alkalmazott kulturális diszkrimináció és társadalmi kirekesztés fölötti fölháborodásom, másrészt az a megindító pontosság, amellyel a Levél visszaadja nyugat-Európa, a nyugat-európai szubjektum vélt erkölcsi fennsőbbrendűségének nemzetközi *toposztát*, a modern kori nyugat-európai identitás e kulcsfogalmát.

Kulcsszavak: Európai Unió, Magyarország, európai másság, morális geopolitika, identitás

Custine márki... ragaszkodott ahhoz az abszolút személyes kiváltságához, hogy megkülönböztesse magát és olvasóit az oroszoktól: „Nem azért teszek szemrehányást az oroszoknak, mert olyanok, amilyenek. Azért kárhoztatom őket, mert úgy tesznek, mintha olyanok volnának, mint mi” (Wolff 1994: 364; magyarul: 2001: 41–52).

A gyarmati rendszer négy és fél évszázados történelméről elmélkedve 1950-ben – mikor nyugat-Európában már javában zajlott a ma Európai Unióként ismert szervezet létrehozatala, és újonnan terjedni kezdett az ennek erkölcsi alátámasztását szolgáló politikai „Európa”-fogalom – Aimé Césaire az alábbi következtetést vonta le *Discurs sur Colonialisme* című könyvében: „Európa sem erkölcsileg, sem szellemileg nem védhető” (2000: 32; magyarul: 2013: 3–11). A világnak azon kétharmadában, melynek társadalmi a második világháború utáni két-három évtizedben szabadultak meg az „Európa” nevében rájuk kényszerített gyarmati függés és kiszolgáltatottság körülményeitől, triviálisan elfogadott e vélekedés. Másutt is szép számban akadnak hívei a jóérzésű, művelt emberek körében. Így legalábbis meglepő, hogy a huszonegyedik század legelején harminchat kiváló magyar értelmiségi erkölcsi késztetést érzett, hogy a rasszizmus akkor már jól kivehető¹ magyarországi terjedését elítélve nyilvános dokumentumban mondjon köszönetet Franciaországnak – s a Franciaország által jelképezett (nyugat-), „Európának” – mélységes mély, történelmi korszakokon átívelő jóságáért.

A „Magyar értelmiségiek levele Lionel Jospinnak” című dokumentum (ezután: „a Levél”) az *Élet és Irodalomban* jelent meg 2001. március 23-án.² A lap a Levél közlését követő nyolc hónapban harminckilenc szerző tollából harmincnégy, a magyarországi romák helyzetéről és a romaellenesség különféle megnyilvánulási formáiról szóló, fontos írást közölt.³ A Levél megírására és közzétételére a magyarországi szélsőjobboldal rasszista retorikájának hirtelen megerősödése sarkallta a szerzőket. E retorika azután harapózott el, hogy egy strasbourgi bevándorlási tisztviselő menekültstátuszt adott néhány magyar útlevelel oda érkezett romának, akik – a hazájukban tapasztalt rasszista üldöztetésükre való hivatkozással – politikai menedékjogot kértek Franciaországban. A hazai közvélemény jórészt a rendszerváltás utáni Magyarország politikai állapotainak, a magyar politikai rendszer egészének lejárataként értelmezte a francia döntést. Sokan úgy érezték, mindez a lehető legrosszabbkor, Magyarország EU-s tagságra vonatkozó kérelmének elbírálása időszakában kavarta föl az érzelmeiket. A magyar közvéleményben szinte tapintható volt az aggodalom, hogy – mivel a francia politikai elit eleve kevésbé támogatja a „keleti bővítés” gondolatát, s mivel az EU-ba törekvő

E tanulmány angol nyelvű eredetije a *Comparative Studies in Society and History* nevű folyóiratban jelent meg először, 2006-ban. E fordítást a folyóirat kiadójának, a Cambridge University Press-nek az engedélyével közöljük. Az ezzel kapcsolatos költségeket a szerző egyesült államokbeli munkahelye, a Rutgers – New Jersey Állami Egyeteme – biztosította. A magyar nyelvű – átdolgozott – változat Böröcz József munkája. A magyar változat létrejöttében nyújtott segítségért külön köszönet illeti Barát Endrét és a *Replika* szerkesztőit. A szerző a magyar változat elkészítésekor Fulbright-ösztöndíjas volt a Varsói Egyetem Társadalomkutató Intézetében.

1 Lásd pl. Human Rights Watch, „Hungary”, World Report 2001, <http://www.hrw.org/wr2k1/europe/hungary.html> (letöltve: 2002. február 26.); U.S. Committee for Refugees, Country Report: Hungary, Worldwide Refugee Information, <http://www.refugees.org/world/countryrpt/europe/hungary.html> (letöltve: 2002. február 26.).

2 A Levél az 1. függelékben olvasható.

3 A vitát György Péter (2001) „Mai magyarok és mai magyar romák” című, az *Élet és Irodalomban* 2001. augusztus 4-én megjelent írása indította el.

kelet-közép-európai⁴ országok EU-„érettségének” egyik alapkritériuma az volt, stabilak-e a demokratikus intézményeik és tiszteletben tartják-e az emberi jogokat – a zámolyi romák sorsa egy pillanatra az európai „nagypolitika” erőterébe került, s így még az is elképzelhetőnek tűnt, hogy a kialakult botrány veszélybe sodorhatja Magyarország hön áhított, „teljes jogú” EU-tagságát. Végére is, az emberi jogok fogalmát az EU döntés-előkészítő szervei jószerevével kizárólag politikai jogok összességéként⁵ értelmezték, különös figyelemmel az etnikai és vallási kisebbségek jogaira, a többség s a kisebbségek viszonyára.⁶ A hazai jobboldali sajtó tehát egyik percről a másikra a francia bevándorlási hatóság döntésén kezdte köszörülni a nyelvét, és visszatérő témává tette a Franciaországba menekült romák becsmérlését. A Levél nyilvánosságra került után a jobboldali megszólalók dühe a Levél aláírói ellen fordult, „nemzetietlenek”, „hazaárulónak” bélyegezték őket. E vádat az esedékes választási kampányban az addigra éppen jobbközép „pozíciót” magának valló miniszterelnök is visszahangozta, ráadásul az egész ellenzék vonatkozásában – de 2002-es választási vereségét ez sem akadályozta meg.

E tanulmányban néhány alapkérdést teszek fel a Levéllel kapcsolatban. Két dolog ösztönöz erre: egyrészt a kelet-közép-európai romák óriási többségének egyre elviselhetetlenebb nyomora, politikai marginalizálódása, a velük szemben alkalmazott kulturális diszkrimináció és társadalmi kirekesztés fölötti fölháborodásom, másrészt az a megindító pontosság, amellyel a Levél visszaadja nyugat-Európa, a nyugat-európai szubjektum vélt erkölcsi fennsőbbrendűségének nemzetközi *toposztát*, a modern kori nyugat-európai identitás és kulcsfogalmát.

Az alábbi kérdésekből indulok ki. Milyen intellektuális-morális műveletek segítségével válhatunk képessé arra, hogy állást foglaljunk a rasszizmussal szemben éppen „Európa” fogalmára, s különösen *nyugat-Európa* fogalmára való hivatkozással – miközben a világtörténelem utóbbi fél évezredének mégoly felületes ismerői előtt is közismert, hogy éppen „Európa”, s azon belül nyugat-Európa a rasszdiszkriminációs retorika, pontosabban a tételes politikai rasszizmus fő forrása és morális-geopolitikai mozgatója? Milyen célt szolgál a nyílt levél politikai műfaja, és mi e műfaj hatásmechanizmusa? Hogyan kapcsolódik az aláírók e Levélben foglalt geopolitikai önmeghatározása „a Nyugat mint utánzandó minta és utolérendő cél” motívumához? Konkrétan miként képes művelt és jó szándékú kelet-közép-európai értelmiségiek adott csoportja közös politikai cselekvésre olyan globális témákban, mint a birodalom, a gyarmatosítás és a „rassz”-diszkrimináció történelmi valósága – miközben értelemszerűen saját vélt-áhított globális identitáspozícióikról, így (a teljesség igénye nélkül) kvázi-„fehér”, „európai”, „marginális”, „balliberális” és „poszt-államszocialista” mi-voltukról sem feledkeznek meg? Miként egyeztethető mindez össze?

A Levél szövegének szerzői és aláírói, úgy tűnik, hanyag eleganciával hagytak figyelmen kívül bizonyos erkölcsileg és történelmileg meglehetősen triviális ellenvetéseket. Tanulmá-

4 Még a látszatát is szeretném elkerülni annak, hogy Európa különböző régióit alapvető, történelemfeletti valóságként „tárgyiasítsam el”, ezért a hagyományos nyelvhasználattól eltérően a kifejezést nem kezelem külön tulajdonnévként, azaz a szókapcsolat melléknévi részét nem írom nagybetűvel (tehát pl. kelet-Európát írok), hacsak a közvetlen idézetekben nem úgy szerepelnek.

5 Például Siba N. Grovogui így definiálja az emberi jogok liberális-leszűkítő értelmezését: „A polgári és politikai jogok előnyt élveznek a társadalmi és gazdasági jogokkal szemben” (2011: 41–63).

6 Erről lásd Böröcz (2000: 847–75); magyar eredeti: (1998: 2–9).

nyom célja, hogy megértsem, miben ragadható meg voltaképpen az aláírók intellektuális és politikai projektje. Hogyan jegyzik és definiálják a közéleti viták alapszerkezetét a mai (kelet-közép-)Európában az olyan pozitív töltetű kulcsfogalmak, mint „a Nyugat” vagy „az Európa”, és különösen az a képzet, amely szerint „Európa egyenlő az egyetemes jóssággal”? Arra is kitérek mindennek kapcsán, hogy a poszt-államszocialista, kelet-közép-európai társadalmak kollektív tapasztalatai milyen fogalmi eszközökkel és milyen elemzési műveletek segítségével hozhatók „beszélő viszonyba” a birodalom és a kolonializmus történelmi-összehasonlító tanulmányozása alapján kialakult elméleti anyaggal. Mindez elvezet annak a jelenségnek a meghatározásához, melyet az alábbiakban az *európai másság szabályának* nevezek. A tanulmány második része a gyarmati beszédmód összefüggésében veszi szemügyre az európai másság szabályát.

Anakronizmus

A tekintélyes értelmiségiek által aláírt nyílt levél műfaja az államszocialista időszakban ismert politikai eszköz volt a lengyel, cseh és magyar értelmiségi elitnek azon csoportjainak kezében, melyek az 1970-es évek elejétől kezdve egyre duzzadó önbizalommal határozták meg saját politikai álláspontjukat az állampártok politikai gyakorlatának sztálinista elemeivel szemben „demokratikus ellenzéként”. A korlátozott szólásszabadság időszakában közzétett nyílt levélnek az aláírók személyes kockázatvállalása adott politikai súlyt. A térség kettős külső függősége (Böröcz 1992: 77–104; 2017: 25–48) által duplán korlátozott szuverenitás körülményei között az állampártnak meglehetősen bonyolult „külső feltételrendszerhez” kellett alkalmazkodnia, amikor reagálni kívánt az egyfajta hősi politikai kódban íródott nyílt levelekre. Az állampárti reakciók, az aláírókra váró büntetések jellege, mértéke – épp a kettős függőség kacskaringós, a közvélemény elől nagyrészt rejtett „logikájának” következtében – szinte teljesen kiszámíthatatlan volt. A hallgatólagos, megbocsátó figyelmen kívül hagyástól az egypártból való kizáratáson, az állásvesztésen, az egyetemről való eltávolításon, a feketelistára vételen, az útlelélbevonáson, a rendőrségi megfigyelésen, néhány kivételes esetben rövid börtönbüntetésen át a politikai száműzetésig terjedtek a magyarországi államszocialista politikai rendszer jellegzetes válaszlépései.

A Levél – amely az államszocializmus összeomlása után tizenkét évvel íródott – efféle egzisztenciális veszélyt nem hordozott (alá)íróira nézvést. A nyílt levél kváziheroikus műfajának anakronisztikus használata ugyanakkor alkalmat adott aláíróinak arra, hogy burkoltan az egy generációval korábbi rendszerkritikai politikizálás hősi múltjára is utaljanak – függetlenül attól, hogy az aláírók személy szerint milyen részt vállaltak a hetvenes és nyolcvanas évek ellenzéki mozgalmában. Egyúttal – a 2001 elején hatalmon lévő magyar jobbközép kormányt a hetvenes évek Kádár-rezsiméhez hasonlítva – a Levél a poszt-államszocialista közegben meglehetősen sokatmondó politikai analógiát is sugall. E történelmi hivatkozás az ezredforduló körüli magyarországi közélet szinte teljes egészének szemében az egy „brosúrával” korábbi, a huszonegyedik század elejére fölöttébb illegitimé vált, jogkorlátozó politikai gyakorlattal hozza kapcsolatba a 2001-ben fennálló politikai hatalmat. Az anakronizmus retorikai technikája kulcsszerepet játszik tehát a Levél belföldi politikai mondanivalójában. Azt sugallja: „a jelenlegi poszt-államszocialista kormány *majdnem olyan*, mint

illegitim elődje”. E burkolt „majdnem-olyanság” lényege az a politikai rendszer- és hatalom-karakterológiai értelmezés, mely szerint a magyar kormányból hiányzik a demokratikus politikai jóság eleme. Ennek exponálása a Levél fő belpolitikai mondanivalója. A műfajválasztás tehát egyértelműen a megelőző korszak ellenzéki értelmiségi politikájának örökségéből következik. A Levél így szervesen illeszkedik mind a liberális politikai nyelvezet általános teleológiai csapásirányához, mind pedig a társadalomtudományos „mainstream” képviselőinek egysávos-vektorszerű elképzeléséhez a világtörténelemről (Sarkar 2004: 318–33; Böröcz 1997: 161–70).

„A kormányra” tett generikus hivatkozásból (végtére is a Levél nemcsak az adott pillanat kormányáról, hanem „a *mindenkori* kormányról” is véleményt mond – a „mindenkori kormány” az, amely „nem tesz meg mindent a jogi és társadalmi egyenjogúság megteremtéséért”) az következik, hogy a politikai jóság vonatkozásában több minden „bűzlik” Magyarországon, mint csupán az adott pillanatban uralmon lévő politikai irányvonal (Levél, 1. függelék, saját kiemelés). A Levél olvasójának az a határozott érzése támad, hogy nemcsak a pillanatnyi kormány, sőt nem is csak a „mindenkori kormány”, hanem *maga Magyarország* vizsgálódik elégtelenre. Ezt az általában vett Magyarországot jellemzi az a szégyenletes körülmény, hogy „a rasszista kijelentéseket és a rasszista cselekedeteket – származzanak akár a közhatalom képviselőitől, akár magánszemélyektől – nem követi a társadalmi felháborodás kifejezése s indokolt esetben büntetés” (Levél, 1. függelék). A Levélből így a magyar történelem hosszú távú morfológiai jellegzetességeinek egyfajta politikai vádiratszerű, élesen kritikus vázlata tűnik elő. Szerzői – felvilágosult, öntudatos és bátor magyar állampolgárok – elítélik a „valódi” állampolgári érzület, a civil kurázszi és a politikai tisztesség – Magyarországot általában jellemző – hiányát.

A kontextus meghatározása után a Levél kijelöli (alá)íróinak politikai identitástipológiai helyét. E lépés közelebbi vizsgálatot érdemel.

Globális helymeghatározás

A Levél meglehetősen kacskaringós úton kapcsol össze két magyarországi identitáspozíciót. Az aláíró magyar értelmiségiek Franciaország – e jóságos, nagylelkű és fennsőbbrendű külső hatalom – érintésével jutnak el a Magyarországon rasszista erőszakot elszenvedett roma állampolgártársaikhoz.

Első látásra némileg meghökkentő kognitív térkép áll előttünk. Eszerint a két (magyarországi) pont – a Levél aláírói és védenceik – között a legrövidebb út, úgy tűnik, nem az egyenes. A magyarországi rasszizmus terjedése miatt aggódó, kiváló értelmiségiek ahhoz, hogy az erkölcsi-politikai mezőben mintegy eljussanak a magyar fővárosból az onnan hatvan-valahány kilométerre fekvő Zámolyig,⁷ Párizsba küldenek levelet. Az így kialakuló kognitív kartográfiában Párizs valahol Budapest és Zámoly között látszik elhelyezkedni, kicsit közelebb az előbbihez. E viszonyt szemlélteti az 1. ábra.

⁷ Ezt a Székesfehérvár agglomerációjában fekvő falut kényszerültek elhagyni a Franciaországban menedéj jogot kapott romák.

[Franciaország] ← [Magyar értelmiségiek]

[Menedékjogot kapott romák]

1. ábra. A Levél szerint a világ

A Levél két alapvető körülményt rögzít: (1) a magyar értelmiség és a magyarországi romák közötti közvetlen kapcsolat hiányát, lehetetlenségét, és (2) a Franciaországon keresztül megvalósuló, közvetett kapcsolódás pozitív erkölcsi töltését. E kettős kapocs összeköti egyrészt az aláírókat Franciaországgal, másrészt Franciaországot azon magyarországi romákkal, akik sikeresen folyamodtak menedékjogért Franciaországban, hiszen hazájukban sérültek az alapvető emberi jogaik. A Levélben formát öltő identitásmeghatározás szemantikai alapszerkezetéből az következik, hogy a francia hatóság által hozott bevándorláspolitikai döntések, majd az ezeket követő magyar köszönetnyilvánítás a leghatékonyabb eszközei annak, hogy a magyar értelmiségiek jobbá tegyék roma honfitársaik életét, hogy így elősegítsék Magyarország erkölcsi megtisztulását. A jóság kulcsa tehát Franciaország zsebében található.

A fenti kognitív sémából két morális-geopolitikai következmény adódik. A Levél kapcsolatot teremt aláírói és Franciaország között, olyan identitáspozíciót hoz tehát létre, amely csalhatatlan bizonyítéka a Levél aláírói „nyugatiságának” – a magyar értelmiségiek képesek ezáltal mintegy kihúzni magukat az őket körülvevő provincializmus mocsarából. Identitáspozíciójuk egy csapásra globalizálódik: az aláíróknak sikerül – ha nem is részévé válniuk, de legalább valamiféle egyirányú, vektorszerű kötődéssel – rátapadniuk arra a külső pontra, melyet ők a politikai jóság globális csúcsteljesítményének vélnék. A Levél aláírói így maguk is már-már Franciaország állítólagos erkölcsi magaslatán állnak. E morális hegyoromról körültekintve ítélik el Magyarországot, s innen üdvözlik a segítséget, amelyet Franciaország a magyarországi üldözötteknek nyújt. E felépítés ugyanakkor azt is feltételezi, s egyben talán némileg magától értetődővé is teszi, hogy nincs közvetlen kapcsolat a Levelet aláíró magyar értelmiségiek és roma honfitársaik között. Talán még figyelemre méltóbb, hogy a Levél nemcsak eleve elkerüli a közvetlen, „belmagyar” kapcsolat hiányával kapcsolatban fölvethető erkölcsi kérdéseket, hanem valamiféle szívélyes melegséggel ruházza fel Franciaország – úgymond megkérdőjelezhetetlen – civil-polgári jóságát, s ez visszasugárzik a Levelet (alá)író „magyar értelmiségiekre”. Különösen élesen ellenpontozza az (alá)írók passzivitásproblémáját az a tény, hogy szép számban találunk köztük olyan értelmiségieket, akik egész tudósi, művészi vagy aktivista életművükkel az igazságtalanságok, közelebről a kirekesztés és a kisebbségek bántalmazásával szembeni küzdelem ügyét szolgálták. A Levél itt megfigyelt sajátosságai tehát nem az egyes résztvevők egyéni jellemére vezethetők vissza – sőt! –, hanem durkheimi értelemben *társadalmi tények*:⁸ a közösségi-erkölcsi érték kifejezés és politikai tiltakozás magyarországi kultúrájáról árulnak el valamit.

Ez az eljárás gyakorlatilag eleve kizárja az olyan kérdéseket, hogy vajon (a levélíráson túl) miben állna a magyarországi vezető értelmiség felelőssége roma honfitársaik jelenlegi sorsáért. A Levél olyan *status quó*t mutat be, melyben az értelmiség elitje közvetlen formában,

⁸ A társadalmi tények klasszikus meghatározása Durkheimnél (1967: 39–40): „Az adott csoport által közösen kialakított hiedelmek, irányzatok, gyakorlatok alkotják.”

kollektív módon nem lép fel állampolgártársai érdekében – mégis nagymértékű „progresz-szív” jóságra tesz szert, mégpedig azáltal, hogy viszonylag egyoldalú levelező viszonyt létesít a francia miniszterelnökkel. Így a nyílt levél műfaját választó értelmiségiek stratégiailag már-már a politikai jóságot megtestesítő Franciaország csúcsára pozicionálják magukat.

Franciaország cselekvőképes. Hogy valóban cselekszik-e, s ha igen, mit, teljes egészében tőle függ – így a Levél (alá)írói számára nem marad más lehetőség, mint türelmesen várni, hogy Franciaország kegyesen elkötelezze magát a tőle kért jó cselekedet mellett – s fölöttébb hálásnak lenni, ha/amikor ez megtörténik. A Levél egyetlen szóval nem tér ki az eljárás egyoldalúságára, az ebben az aszimmetriában foglalt alárendeltségre és függőségre. A Franciaország történelmére való utalás, amely szerint „a francia nemzet tiszteletreméltó hagyományai közé tartozik, hogy menedéket nyújt azoknak, akiket hazájukban politikai, faji vagy egyéb társadalmi okból üldöznek”, a történelem ismerői előtt nem lehet más, csak üres, hízogó frázis. A globális gyarmati rendszer – így a véres háborúkkal, emberkínzással, tömeggyilkosságokkal, állami terrorral terhes francia gyarmati uralom – összeomlása után jó egy generációval íródott Levél eleve kizárja még a lehetőségét is, hogy Franciaországra úgy gondolhassunk, mint nyugat-európai nagyhatalomra, mely adott történelmi pillanatokban cselekedhetett volna oly módon, netán olyan ügy érdekében, amely erkölcsileg kifogásolható lett volna. Eközben a Levél az érintett romáknak nem enged más választási lehetőséget, mint a magyarországi rasszizmus passzív, néma áldozatainak lenni, illetve egy szerencsés pillanatban Franciaországba menekülni, hogy ott azután ismét csak passzív elfogadók – ezúttal Franciaország jó szándékú adminisztratív döntésének passzív elfogadói – legyenek. A romák „kezet” egyszerre köti gúzsba a magyarországi gonoszság és a franciaországi jóság. A Levél narratívája tehát mindenekelőtt nem védenecinek, hanem aláíróinak globális pozícióit rendezi újra. Ami a romákat illeti, őket a környezet politikai vitái eszközszerre kárhóztatják:⁹ szerepük pusztán annyi, hogy ürügyet szolgáltatnak ahhoz, hogy a Levél megfogalmazhassa az erkölcsi jóság „Nyugat”-dicsőítő morális geopolitikáját. E „Nyugat” felé mutató vektorban megtestesülő, áramvonalas világtörténelem-modell morális geopolitika előnyei eközben magától értetődő természetességgel ruházódnak át a Levél (alá)íróira.

Közhely

E morális geopolitika kulcselemei – a jóság centrifugális kisugárzása, a megbecsülés centripetális áramlása és a nem nyugat-európai európaiak „nem elég jóként”, sőt egyenesen rosszként, gonoszként való elutasítása – meglehetősen ismerősek térségünk kontextusában. E mozzanatok a modern kori magyar történelem politikai eszméinek alapvető közhelyei.¹⁰

9 A voltaképpeni védencek itt megfigyelt passzivitásra kényszerítése meglepően hasonlít a hindu *szatival* (özvegyáldozattal) kapcsolatos politikai vitákhoz. Ott is az történt, mint Lata Mani (1989: 118) rámutat, hogy az érintett nők cselekvési képességéről, ennek lehetőségéről a vita minden résztvevője megfeleledkezett, s így az érintettek „a hagyománnyal kapcsolatos viták és reformok pusztá terepévé váltak”.

10 A magyar irodalom- és tágabban művelődéstörténet szinte másról sem szól, mint e problémáról. Jerzy Jedlicki (1999) vélekedése szerint például ez a lengyel politikai eszmék modern kori történelmének is központi témája volt. Manuela Boatcă kitűnő könyve (2003) nagyrészt ugyanezt taglalja Romániával kapcsolatban.

Példaképpen vizsgáljuk meg a magyar irodalomtörténet progresszív vonulatának egyik korai példáját.

Batsányi János, a késő felvilágosodás kori magyar irodalom ikonikus költője, az első magyar nyelvű irodalmi folyóirat társszerkesztője (akit később a Habsburg-udvar bebörtönzött, majd száműzött a jakobinus összeesküvésben való részvétele miatt) a francia forradalom hírért „A franciaországi változásokra” című versével üdvözölte. A két mondatból álló, nyolcsoros epigramma a magyarországi középiskolai irodalom-tananyag állandó része, és utolsó sorát magától értetődő természetességgel, lépten-nyomon idézi a művelt magyarországi köznyelv. Álljon itt a vers szövege a maga teljességében, emlékeztetőül:

Batsányi János: A franciaországi változásokra

*Nemzetek, országok! kik rút kelepében
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében,
S gyászos koporsóba döntő vas-igátok
Nyakatokról eddig le nem rázhatátok;
Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbagyitoknak felszentelt hóhéri!
Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!*

Kassán, 1789 (Batsányi 1789)

A zsarnokölés imígy megfogalmazott *toposza* antiimperialista első jelentésén túl azért is kulcsfontosságú a magyarországi politikai eszmék történetében, mert elegánsan artikulálja a világtörténelem „irányát” egyetlen – valamiféle morális térben „fölfele”, konkrétan „a Nyugat” felé mutató – vektorban. Ezzel (1) megfogalmazza a felvilágosodás egyik legambiciózusabb és leginkább leegyszerűsítő feltevéését, a világtörténelem teleológiai olvasatát,¹¹ s egyben (2) allegorikusan meg is nevezi „Párizst” – az 1789-es forradalmi „változások” Párizsát – mint a világtörténelem *téloszát*. Az 1789-es pillanat egyetemessé emelésével és Franciaország *par excellence* geopolitikai beállítással Batsányi kora francia valóságát minden más „nemzet és ország” jövőjeként értelmezi. Így a költő kora Magyarországnak politikai jelene – Dipesh Chakrabarty (2000: 8) szóhasználatát kölcsönözve – a „*még nem*” jelenévé íródik át.

A teleológiai látomás, amely a jelenben lezajlott forradalmat a világtörténelem irányaként jelöli ki, a magyarországi állapotok elfogadhatatlanságának ellenpontjaként szolgál, ez a fő politikai jelentése. A teleológiai képzet a kelet-közép-európai „nyugatos” értelmiségi politikai orientáció alapeszméje a francia forradalom óta. A „már fejlett” (nyugat-európai) társadalom kettős szerepet tölt be e vízióban. Egyrészt mérceként szolgál – kijelöli, „még” mennyire „fejletlenek” a kevésbé szerencsések –, másrészt iránytűszerepet tölt be: a világ Magyarországi számára megjelöli az elérendő célt, „Párizst” (amely értelemszerűen „a Nyugat” allegóriája).

A világtörténelmi léptékű jóság eme díszes építményében van azonban egy szerkezeti repedés. Ahhoz, hogy bármely adott kortárs társadalmi formát kívánatos „már”-ként értelmezhessenek a „még nem” jóra sóvárgó politikai szubjektumai, legyenek bárhol a világon Nyugat-Európán kívül, feltételezniük kell – miként azt a liberális gondolkodás teszi –, hogy

11 Erről részletesebben ld. Böröcz (1997: 161–70) és Fabian (1983).

a „még nem” fejlettek „visszamaradottsága” *sui generis* jelenség, azaz nem áll ok-okozati kapcsolatban a „fejlettebb” modell „fejlettségével”. Ha a „fejlett” társadalmi formákra úgy tekintünk, hogy azok esetleg olyan történelmi tettek következményei, amely cselekedetek adott összefüggésben más társadalmak szenvedését okozták, illetve, ha a világ nyomorultjainak gyötrelmeiről belátjuk, hogy ezeket részben a fejlettek „haladása” idézte elő, a „még nem” – „már igen” sémában rejlő teleológiai recept abszurdá, erkölcsileg elfogadhatatlanná válik. Szemléltetésül képzeljük el, miként változott volna meg „A franciaországi változásokra” című költemény politikai mondanivalója, ha e Nyugat-dicsőítő teleologikus eszme valamely kritikusa graffityszerűen „meghekkelte” volna Batsányi költeményét négy rövidke sorral, mondjuk imígyen (a kiegészítést minden sor elején csillag jelöli):

...

Vigyázó szemetek Párizsra vessétek:

**Figyeljétek csak a franciák hübriszt,*

**Ahogy dúskálnak és magukat dicsérik,*

**Másokat kifosztva, rabként leigázva,*

**Kitaszítva, foglyul ejtve, s megalázva!*

Természetesen abszurdnak tűnik egy efféle, botcsinálta kiegészítés. A döcögős verselésen túl igazán abszurdá az teszi, hogy erkölcsi csavart visz „a Nyugatot” dicsőítő teleológiai vízióba.

Mondhatná erre a mai olvasó: „Igen ám, de ez a csavar a huszonegyedik század eleji posztkoloniális elméletet olvasó, kritikai szociológus elmeszüleménye csupán. A tizennyolcadik században efféle gondolat nem létezhetett Magyarországon.”

Csak hogy ez az állítás téves volna – ugyanis létezett.

Batsányi költeményének versforma tekintetében vannak közvetlen előképei (Tarnai 1965: 148–162) – köztük „A kávára” című epigramma Barcsay Ábrahám, a Mária Terézia udvarában szolgáló „testőríró” tollából. Az, hogy „A franciaországi változásokra” című versben Batsányi az utolsó rímpárban csattanóval záródó, magyaros tizenkettes verselésű, páros rímes, nyolcsoros epigramma formáját követte, legalábbis nyitva hagyja annak lehetőségét – bár bizonyíték nincs is rá –, hogy Batsányi ismerhette a folyóiratában is publikáló Barcsay e költeményét. Annyi bizonyos – mint az irodalomtörténész Szőke György megállapítja Barcsay verséről –, hogy „e szép és mély költemény versstruktúrájának típusa, »megszólító« jellege, szintaktikai bonyolultsága-tömörsege »ránézésre« is Batsányi (»A franciaországi változásokra«) felé mutat” (Szőke 1974: 766). Az „A kávára” című verset mondanivalója közvetlenül relevánssá teszi elmélkedésünk szempontjából. Álljon itt teljes egészében:

Barcsay Ábrahám: A kávára

Rab szerecsen véres veríték-gyümölcse,

Melyet, hogy ládájit arannyal megtöltse,

Fösvény Anglus elküld messze nemzeteknek,

Nádméz! mennyi kincsét olvasztod ezeknek,

Hát te, rég csak Mokka táján termett kis bab,

Mennyit szenved érted nyugoton is a rab,

A bölcs iszonyodik, látván, hogy csészéből

Mint hörpöl ő is részt Anglusok bűnéből.

(Barcsay 1933)

Két ok miatt idézem Batsányi versének ezen előképét – e csavaros érvelésű, globális kapitalizmusról, kizsákmányolásról, birodalomról és kolonialitásról szóló 18. századi epigrammát, amelyet a huszonegyedik század elején némi anakronisztikus túlzással akár a társadalmilag fenntartható fejlődés vagy a tisztességes kereskedelem eszméjét népszerűsítő, politikailag tudatos fogyasztói magatartásra biztató szöveggént, a mai „alterglobális” mozgalmak egyfajta tizennyolcadik századi előképeként is olvashatunk. Szőke György szellemtörténeti rekonstrukciójának köszönhetően azt is tudjuk, a világtörténelmi összefüggésekre reflektáló Barcsay meglehetősen „jó társaságban” foglal helyet, hiszen „A kávéra” című költemény Voltaire „Candide”-jával, Raynal, Raguiscsev és Goethe gondolataival tart szellemi rokonságot (Szőke 1974).

„A franciaországi változásokra” című epigrammában foglalt, „fölfelé”, „a Nyugat” felé mutató, minden ellentmondást kizáró, magabiztosan nyílegyenes vektor, mely az összes „még nem fejlett” társadalom számára útmutatásként kíván szolgálni, tehát mindenképpen „A kávéra” című epigramma elnyomottak iránti szolidaritásra, az önkény minden formájával – „a termékben foglalt munka” (Szőke 1974: 773) kizsákmányolásával csakúgy, mint a gyarmati elnyomással – szembeni ellenállásra buzdító elkötelezettségének világos ellenpontja. Akár ismerte Batsányi Barcsay „A kávéra” című versét, akár nem, Franciaország iránti lelkesedése csak akkor ölthette a „Változások”-ban foglalt, rajongó formát, ha *szándékosan* nem vett tudomást „az Anglusok bűnének” francia megfelelőjéről. Batsányi, aki nem kevesebbről ábrándozott, mint arról, hogy hazája valahogy képes lenne követni, utánozni a francia forradalmat, s így szabadulna meg „felszentelt hóhéritól”, eleve kizárja annak lehetőségét, hogy „a Nyugatot” mint erkölcsi aggályok nélkül követendő történelmi modellt bármi bírálóat érhesse kérlelhetetlen kolonializmusért és geopolitikai imperializmusért – hatalmi szerkezetének, működés módjának központi eleméért. „A franciaországi változásokra” című vers a magyar nyilvános kultúra ismeretének egyik belépőjegyévé, érzelmi és intellektuális orientációs alapjává, kultúránk, világszemléletünk egyik meghatározó közhelyévé lett. „A kávéra” című, a „változásoknál” minden valószínűség szerint egy generációval korábban íródott,¹² kapitalizmuskritikus, antikolonialista epigramma ehhez képest jobbára csak a szakértők által számontartott, merő irodalomtörténeti kuriozitás maradt.

Batsányi tehát egyszerűen figyelmen kívül hagyta a francia múlt árnyékos oldalát. A világtörténelemnek efféle elfogult, nyugat-Európa-központú, mai fejlettségű már-már euroszolidarizmusnak nevezhető modellje a magyarországi nemzeti liberalizmus szimbolikus, központi elemévé vált, s hatása világosan felismerhető a magyarországi politikai eszmék, a magyar kultúra világról alkotott elképzeléseinek történetében – a tizennyolcadik század végétől máig. A „magyar értelmiségiek” által írott Levél ehhez a modern kori kultúránk mélyrétegeibe beágyazott, „biztos” közhelyhez fordul, ezt ismétli meg a zámolyi romák kálváriája kapcsán.

Már az is nehezen képzelhető el, hogy a Habsburg elnyomás ellen lázadó Batsányi ne hallott volna a gyarmati rendszerről, az ebben foglalt, totális elnyomásról 1789-ben. A 2001-ben nyilvánosságra került Levél vonatkozásában, ha lehet, még abszurdabb volna az a föltevés, hogy szerzői-aláírói ne ismerték volna a globális kolonializmus alapvető tényeit.

12 Nem ismerjük az „A kávéra” című vers pontos keletkezési dátumát, de Szőke György (1974: 776) vándormotívumok sorára alapozott, szövetszerű érveket vonultat fel emellett a hipotézis mellett, hogy az a pontosan datálható, „A háborúskodás ellen” című verses levéllel egy időben, azaz 1762-ben keletkezhetett.

Bárki, aki a 21. század elején a világtörténelem modern korszakáról nyilatkozik, aligha engedheti meg magának a luxust, hogy figyelmen kívül hagyja, hogy amikor „a Nyugatról” szólunk, akkor – R. Radhakrishnan megfogalmazásában – „nemcsak [a sok] földrajzi név [egyikéről], hanem [az e helynévvel illetett térség] más történelmekre gyakorolt romboló hatásainak történelmé[ről] is” (2000: 55) beszélünk. A Levél aláírói között megtaláljuk Magyarország legkitűnőbb íróit, újságíróit, filmrendezőit, zeneművészeit, színigazgatóit, társadalomtudósait, jogászeit, filozófusait és emberjogi aktivistáit. Aligha feltételezhető róluk, hogy ne lennének tisztában a kolonializmus, ezen belül a francia gyarmatbirodalmak történelmével. E ponton kénytelenek vagyunk tehát arra a következtetésre jutni, hogy A világ nyugat-Európán kívüli térségeinek, az emberiség százmillióinak „a francia nemzet” okozta szenvedéseivel kapcsolatos, stratégiai hallgatásuk egy meghatározott, a Levél (alá)írói által képviselt politikai és identitáspozíció kulcseleme.

Így aztán csupán részleges a hasonlóság a Levél és 212 éves elődje között. Kétségkívül mindkettőben föllelhető a nyugati jóság teleológiai modellje, és mindkettő politikai projektjének fő eleme a „hazai” viszonyok leleplezésének szándéka. Mind Batsányi, mind a 2001-es Levél *ab ovo* fölmenti – sőt az európai jóság történelem feletti eszményképének megtestesítőjeként magasztalja – Franciaországot. A két szöveg különbözik azonban annyiban, hogy tizenhét század végi és huszonegyedik század eleji olvasóinak igencsak különböző általános történelmi tudást kell elfelejteniük, ha magukévá óhajtják tenni az epigramma, illetve a Levél erkölcsi-geopolitika alapképletét.

A közvetlen politikai célok vonatkozásában is meglehetősen szembetűnőek a két szöveg közötti eltérések. Az 1789-ben Kassán tevékenykedő Batsányi „alulról induló” politikai cselekvést, francia mintájú polgári forradalmat sürget, a birodalmi elnyomás, a Habsburg-uralom elleni felszabadító harcra buzdít. Szavait a francia forradalom lehetőségei és deklarált, nemes céljai iránti elragadtatás motiválja. A francia forradalom Batsányi számára tehát egyaránt jelszó és *cselekvési minta*. Az a mód, ahogy Batsányi a saját függetlenségi küzdelméhez felhasználta a francia forradalom lelkesítő hírét, az amerikai kontinens első rabszolgálatával vegyes gyarmati függetlenségi harcának, az 1791-es haiti forradalomnak¹³ a vezetőjével, a legendás Toussaint Louverture-rel¹⁴ rokonítja.

A „magyar értelmiségiek” 2001-es szövege Batsányihoz hasonlóan elítéli a helyi kontextust, amelyet a jóság hiánya, a politikai gonoszság dühöngése jellemez – ám a „változásokkal” ellentétben az összehangolt politikai cselekvés képességét a Levél a magyarországi közegen kívülre, külső hatalomra testálja. E jóságos külső erő pedig nem más, mint a modern birodalmi-gyarmatosító világtörténelem egyik ikonikus gyarmati nagyhatalma, melyet a Levél jóságos nagybácsiként szólít meg. Persze Batsányi is fölöttébb önkényesen hagyta figyelmen kívül Franciaország gyarmatbirodalmi valóságát¹⁵ (így alighanem kissé meglephette, ha értesült a felvilágosodás politikai eszméit nyugat-Európán kívülre, így a kor francia gyarmataira

13 Batsányi 1789-ben írott verse 1792-ben, azaz egy évvel a haiti forradalom után jelent meg nyomtatásban.

14 Haití őrjási irodalmából lásd pl. Morss (2000); Bell (1995); Thompson és Nesbitt (2008).

15 Nem tudjuk, Batsányi mit tudott a haiti gyarmati felszabadító harcról és rabszolgafelkelésről. Annyi bizonyos, hogy a Bécs francia megszállása után visszavonuló Napóleont követve Batsányi is Párizsba menekült, és évekig apanaszt kapott Napóleontól. Történt mindez 1809 és 1815 között, azaz néhány évvel Louverture 1803-ban bekövetkezett halála, a francia polgári egyenlőségért harcoló Louverture-nél sokkalta radikálisabb utóda, a francia népiártást tételesen viszonozó Dessaline hatalomra jutása és a haiti forradalom 1804-es győzelme, a francia gyarmati telepek lemeszárlása után.

„importáló”, saját polgári-demokratikus jogaikért küzdő szabadságharcosok, köztük az említett Toussaint Louverture sorsáról, akit a Batsányit védelmező, neki járadékot biztosító Napóleon ejtett csapdába és vetett biztos halállal járó börtönbe néhány évvel Batsányi párizsi menedéke előtt), de ő az 1789-es „változások” Franciaországát legalább hazáját mozgósító jelképnek szánja.

A Levél 21. század eleji, hangsúlyozottan civil-polgár (alá)írói számára a közvetlen politikai cselekvés merő gondolata is csak a távolból, a francia állam mégoly jó szándékú, ám fölöttébb homályos körvonalaiiban sejlik fel. A Levél tükrében a magyarországi politikai közösség egyfajta narcisztikus, önsajnáló, öngyűlölő, s végtelenen passzív állapotban, a történelem elszenvedőjeként jelenik meg.

Fordított-szinekdoché kirekesztések

Franciaország a Levél világertelmezési keretét alkotó utalásrendszer csúcspozícióját foglalja el. A Levél (alá)írói egy sor társadalmi és politikai intézménynek és szervezetnek külön megköszönik, hogy hozzásegítették a magyar romákat a politikai menedékjog megszerzéséhez Franciaországban.

A listán megjelenő szereplők közül tényszerűen mindössze az „illetékes francia hatóságra” vonatkozó három utalás (ld. 1. táblázat 2. sora) helytálló. Az Egyesült Államok Menekültügyi világinformációs szolgálata szerint az OFPRA a Francia Menekült- és Hontalanügyi Hivatal autonóm szervezet a külügyminisztériumon belül, így nincs közvetlenül a miniszterelnökségnek alárendelve. Az olyan kifejezések, mint „magánszemélyek”, „támogató szervezetek”, a „francia társadalom”, a „francia nemzet” és „Franciaország” közigazgatásilag értelmezhetetlenek, politikailag pedig legalábbis erőtlenek, amikor ilyen általános formában alkalmazzák őket egy olyan folyamatra, amely egy meghatározott hivatalban – a francia menekültügyi hatóságnál – hozott döntésben öltött testet.

1. táblázat. A „Franciaországot” megtestesítő személyek, társadalmi és politikai szervezetek, amelyeknek a Levél köszönetet mond

Társadalmi/politikai helyszín	Említések száma	
	kategória	alkategória
„Lionel Jospin, a Francia Köztársaság miniszterelnöke”	1	
„az illetékes francia hatóság”, „a francia menedékjogi hatóság”, „a francia hatóság”	3	
„a francia társadalom” [összes = általános + specifikus]	6	
[általános utalások:] „francia társadalom”		2
[specifikus utalások:] „különböző szervezetek”, „a romákat támogató szervezetek”		2
„[különböző] közéleti személyiségek”, „magánszemélyek, [akik támogatták a romákat]”		2
A „francia nemzet”	2	
„Franciaország”	2	

Hogy megértsük, az „illetékes francia hatóság” adott döntése értelmezhető-e a politikai jóság megnyilatkozásaként, nem árt figyelembe venni, hogy a Levél 2001. márciusi közzétételéig a zámolyi romák által a francia menekültügyi hatósághoz eredetileg benyújtott negyvenhat kérelemből csupán tizenötöt fogadtak el (Magyar és Dobszay 2001: 8).¹⁶ Az első pozitív válasz megérkezésére a beadástól számítva majdnem kétszáz napot kellett várni,¹⁷ jóval többet, mint amennyi az OFPRA százhuszonnyolc napos átlagos válaszadási ideje (Magyar és Dobszay 2001). Négy úgy még 2002 tavaszán, jó ötszáz nappal a kérelmek benyújtása után is függőben volt.¹⁸

Franciaország korábbi, menedéjjoggal kapcsolatos politikai magatartásának tényei messze nem látszanak indokolni a Levél dicshimnuszát. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának 1997-es jelentése szerint például Franciaország – melynek lakossága a Föld népességének 1,01%-át, GDP-je pedig 5,2%-át teszi ki¹⁹ – a népessége alapján várható menekültbefogadási számnak mindössze kétharmadát, a gazdasági erejéből számolt várható aránynak pedig mindössze *egynolcadát* teljesítette.²⁰ Sőt, az Egyesült Államok Menekültügyi Bizottságának Franciaországról szóló jelentése szerint

2000 decemberében a brit parlament Franciaországot nem biztonságos országnak nyilvánította a menedékkérők számára az üldözés tényének szűk értelmezése miatt. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága kijelentette, hogy [a francia állam által alkalmazott] értelmezésnek, melyet az ENSZ Menekültügyi Egyezményét aláíró százharmincnyolc állam közül mindössze öt támogatott, nincs jogi alapja az Egyezményben (US Committee for Refugees...).

Tudni kell, hogy a zámolyi romák franciaországi politikai menedéjjogért folytatott, mégoly lassú és részleges jogi győzelme egyben egy tekintélyes európai hatóságnál – az Emberi Jogok Európai Bíróságánál – elszenvedett jogi vereséggel is együtt járt. A bíróság – amelynek strasbourgi székhelye indokolta, hogy a zámolyi romák eleve miért épp Franciaországot választották menedéjjogi kérelmük beadásához – a benyújtás után majdnem egy évvel visszautasította a magyar kormány elleni petíciójukat,²¹ azzal az indokkal, hogy a kérvényezők „nem merítették ki minden jogi lehetőségüket Magyarországon” (Constitutional Watch 2001: 2–3; Hell és Törzsök 2001).²²

16 Továbbá az is kiderül a Magyar Jogi Fórum online hírportálján 2002. február elején közzétett újabb beszámolóiból, hogy az eredeti kérelmezők közül heten úgy döntöttek, Kanadába költöznek (ahol politikai menedéjjogot kaptak), valamint a harminchat magyarországi roma állampolgár közül, akik Franciaországban tartózkodtak, négynek még mindig nem volt tisztázott jogi státusza. Interneten: <http://www.jogiforum.hu/hir/101007916781861.php> (letöltve: 2002. február 18.). Ezután Kanada a magyar állampolgárok számára visszaállította a vízumkényszert, s okként a magyarországi romák által benyújtott menedéjjogi kérelmek nagy számát jelölte meg.

17 A menekültek 2001. július 23-án távoztak Magyarországról Strasbourgba (Interneten: <http://roms.acontrecourant.org/chrono-eng.html> [letöltve: 2002. február 26.]).

18 Interneten: <http://www.jogiforum.hu/hir/101007916781861.php>, letöltve: 2001. február 26]

19 Saját számításaim a Világbank *World Development Indicators* adatközlésének CD-ROM kiadása (IBRD 2002.) alapján.

20 Az 1990-es évek közepén Franciaország 170 247 menekültet fogadott be, a világ több mint huszonhatmillió menekültjének alig 0,65 százalékát. Forrás: ENSZ 1997.

21 Az elutasítás 2001 júniusában került nyilvánosságra.

22 Azt is figyelembe kell venni, hogy a bíróság a kelet-európai romák petícióit nem *ab ovo* utasította el. Például 2000 májusában megállapították, hogy a bolgár kormány „megsértette az európai emberi jogokat” egy romák elleni rendőri „túlkapás” során (Interneten: <http://www.romapage.c3.hu/hir/hiren010.htm> [letöltve: 2002. február 27.]).

Összefoglalva: a Franciaországot, az EU-t és „Európát” menekültparadicsomként ábrázoló Levél igencsak elrajzolt, idealizált képét festi a tényleges helyzetnek. Kiemeli egy kétértelmű és erősen problematikus jelentés pozitív elemeit, miközben szisztematikusan figyelmen kívül hagyja a franciaországi valóság kifogásolható, gazdaságilag, politikailag és jogilag aggályos oldalait.

A Levél harminchat aláírója egy kételemű, szinekdoché²³ szerkezetű reprezentációs lánc egyik végpontján helyezkedik el. Ezt a következő képlet írja le: [aláírók] < [a magyar értelmiség általában], (ahol a < jel azt jelenti: 'képviseel valamit'). E szinekdoché politikai és szociokulturális jelentése hasonló ahhoz, mint amelyet régióink elitértelmiségének némely tagja akkor hangoztatott, amikor is – például a „nyugati” újságíróknak adott nyilatkozataikban – a nyílt levél formájában megnyilvánuló politikai tett bátor elkövetőire a „demokratikus ellenzék” kifejezést alkalmazták. Ez a szó szűk értelmében természetesen helyes identitás meghatározás. Ugyanakkor némi gyanúval értelmezhető volt úgy is, hogy háttérbe szorítja a rendszerkritikai és -ellenzéki politikai tevékenység minden egyéb formáját, így az utcai, munkahelyi vagy (például Lengyelország vagy az NDK esetében) templomi politizálást, a „népi” és/vagy nacionalista habitusú kulturális elit tevékenységét, a közvetlen megélhetés informális szektorát, a háztájit, a fuszást, a „KGST-piacozást”, a hatalomkritikus művészmozgalmakat, a szamizdatolvasást és -terjesztést, a hivatalos ideológia által marginalizált nemi orientációs és alternatív családformákban élő emberek küzdelmeit, a kormányzó pártion belül működő „reformfrakció” tevékenységét, a pletykáktól és a piaci zsémbeskedéstől a vallási, maoista, újbaldali, trockista, alternatív, bázisdemokrata, zöld vagy „harmadik utas” politikai mezek valamelyikében megjelent tudat- és cselekvési formáig. Nem világos, ki és milyen megfontolásból adta az írásom közvetlen tárgyát képező Levél címét („Magyar értelmiségiek levele Lionel Jospinnak”), amely némileg szerencsétlen módon értelmezhető egyfajta abszurd önkiterjesztésnek is, azaz úgy, mintha az aláírók esetleg magukra szűkíték a „magyar értelmiség” fogalmát, mintegy kizárva annak lehetőségét, hogy a társadalom más, nem kevésbé „magyar”, s nem kevésbé „értelmiségi” tagjai esetleg bizonyos részletkérdések tekintetében (netán épp a Nyugat felé mutató teleológiai világtörténelemkép érvényessége vonatkozásában) egyéb politikai következtetésekre jussanak. A Levél 2001. tavaszi megjelenését követő ideges magyarországi reakció részben annak is szólt, hogy a Levél megfogalmazásában-aláírásában nem érintett, jó szándékú, iskolázott magyarok némelyikében fölmerült, hogy esetleg ők is magyar értelmiséginek tekintenek magukat – annak ellenére, hogy adott esetben sem informális hálózati kapcsolataik, sem pedig politikaideológiai elkötelezettségük szála nem fűzték őket a Levél (alá)íróihoz.

A zámolyi romák, akiknek az életkörülményei láthatólag aggasztják a Levél íróit, egy hasonló reprezentációs lánc alján helyezkednek el, a következőképpen: [a Franciaországban politikai menedékjogot kérő zámolyi romák] < [az összes magyarországi roma]. Ez természetesen kérdéseket vet fel arra vonatkozólag, hogy a zámolyi romák helyzete milyen mértékben írja le „a” magyarországi romák, az összes magyarországi roma problémáit. Ezt az ellenvetést mind a magyar jobboldali sajtó, mind pedig a magyar jobbközép kormány rögvest újra is hasznosította saját politikai céljaira – akkor sikertelenül.

A Levél egy dermedt légkörű „Magyarország” képét festi meg. Ez – akárcsak érzelmi-intellektuális-politikai ellenpontja, „Franciaország” – egy sor, a 2. táblázatban szereplő szi-

23 A szinekdoché a metonímia azon fajtája, amelyben a rész helyettesíti az egészet.

nekdoché-utalás alapján alakul ki. Része ennek a magyar értelmiség általában, a harminchat aláíró és a rasszizmus roma áldozatai. Ezenfelül az 1956-os forradalom résztvevőire, a demokratikus államiságra és közhatalomra, a magyar nemzeti létre, a társadalom egészére és magánszemélyekre is történnek hivatkozások. Az 1. és 2. táblázat összevetéséből kiderül, hogy a magyar hivatkozási lista szerkezete meglepően hasonlít francia megfelelőjére. A Levél tehát ellenpontos-összehasonlító formában veti össze a két érintett ország morális-geopolitikai értékeit. Ám itt nem csupán a két ország összevetéséről van szó.

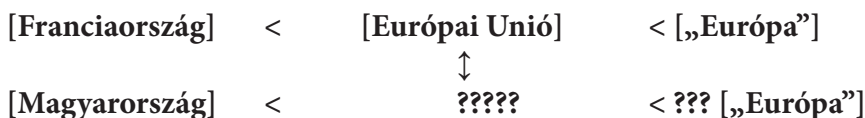
A Levél egy további, még ambiciózusabb reprezentációs sémát is kínál. Ez az (alá)írók politikai programjának kulcsállítása, ami nemcsak összekapcsolja „Franciaországot” és „Magyarországot”, hanem egyfajta közös, „európai” morális-geopolitikai rendszerben helyezi el őket. A Levél két szimbolikus-morális művelete – Franciaország és az általa jelképezett „Európa” megjelölése a legfőbb jóság letéteményeseiként, illetve a magyar politika világának bezárása a gonoszság kódjába – e tágabb rendszerben nyer jelentést, értelmet. E magasabb elvontsági szintű értelmezési keretben a konkrét Franciaország az alábbi szélesebb reprezentációs lánc része: [Franciaország] < [Európai Unió] < [„Európa”]. Franciaország önmagánál nagyobb, magasabb dolgot jelent (az Európai Uniót), ami pedig valami még magasabb dolgot, egyfajta örök és változatlan „Európa” eszméjét testesíti meg. Az az „Európa”, amelyre utalás történik a Levélben, a kontinenseszme, ami akkor válik láthatóvá, ha a Franciaország képzetéhez kapcsolódó jóságot [Franciaország]-tól az [Európai Unió]-n keresztül vezető reprezentációs láncolatban egészen [„Európa”]-ig „emeljük fel”.

2. táblázat. A „Magyarországot” megtestesítő személyek, társadalmi és politikai szervezetek, amelyeknek a Levél köszönetet mond

Társadalmi/politikai helyszín	Említések száma
„magyar értelmiségiek”	1
„magyar állampolgárok”, „számos magyar”	3
„roma (cigány) kisebbség”, „az ország félmillió roma népessége”, „a romák”	3
magyarok, akik az 1956-os forradalom után védelmet kaptak Franciaországban	1
„menekültek”, „menedékkérők”	2
„magyar nemzet”	1
„demokratikus jogállam”	1
„Magyarországon a származásuk miatt diszkriminált vagy üldözött emberek”	1
„magyar társadalom”	1
„a közhatalom képviselői”	1
„magánszemélyek”	1
„többségi társadalom”	1
[harminchat aláírás]	1

Franciaországgal ellentétben Magyarország eszméje csak rendkívül gyenge szálakkal köthető „Európa”hoz. Természetesen 2001-ben Magyarország nem volt még az Európai Unió tagja. A Levél közvetlenül belevonja a Magyarország függőben lévő csatlakozási kérelmét, az államszocializmust követő időszak magyar történelmének talán legjelentősebb geopolitikai kérdését is²⁴ a jó és a gonosz erkölcsi drámájába emeli. Ekként figyelmeztet: „[a]z európai integráció folyamata nem zárulhat le addig, amíg az ország félmillió roma népességének [minden tagja] nem teljes értékű polgára a magyar társadalomnak”. Az európai jóság morális geopolitikájának vitás kérdése, hogy vajon Magyarország valóban *képviseli-e* a jóságnak ezt az „Európáját”, vajon politikai jóság tekintetében tényleg *része-e* az egésznek. Magyarország „EU-érettségének” vizsgálata – mivel valódi „európaisága” kétséges a jóság emberi jogokat érintő morális geopolitikája szempontjából – egy sokkal komolyabb kérdést is felvet, mégpedig azt, mennyire érdemli meg Magyarország, hogy „európainak” nevezzék.²⁵

Az ellenpontviszonyba állított két főszereplő, „Franciaország” és „Magyarország” a csúcson, az [„európai” jóság]-ban összefutó *reprezentációs láncuk* vonatkozásában is igencsak eltér egymástól. A 2. ábra ezt az összefüggérendszer szemlélteti.

2. ábra. A Levél fő összehasonlítása

Franciaország az Európai Uniót, az EU pedig „Európát” jelképezi. Magyarország helyzete ehhez képest kétszeresen is hátrányos: nemcsak arról van szó, hogy nem tagja még az Európai Uniónak, hanem arról is, hogy „EU-érettségét” még saját értelmiségének néhány nemzetközileg ismert képviselője is megkérdőjelezi. Magyarország „mélyeurópaiságával” kapcsolatban tehát komoly kétségek merülnek fel. A Levél reprezentációs rendszerét alkotó színekdochéminták legfontosabbika úgy jön létre, hogy a Levél (1) kiragadja Franciaország mint menedékjogot nyújtó ország *néhány* (pozitív) vonását, s ezeket úgy találja, mintha az egészet jelentenék. Ráadásul (2) Franciaország globális morális-geopolitikai szerepét a Levél az Európai Unió, s így a mindenképp fölt álló, általános emberi jóságot megtestesítő „Európa” tiszta formájának megnyilvánulásaként értelmezi.

A megfigyelés, hogy a Levél színekdochéstruktúrákkal dolgozik, azért lényeges, mert az identitáspolitikai beszéd világában a színekdoché szerkezetű reprezentáció – pontosabban ennek egyik alfaja, a *fordított színekdoché* – az önhatalmú, implicit és magától értetődő

24 A tény, hogy a zámolyi romák drámájának hátterében Magyarország függőben lévő európai uniós csatlakozási kérelme húzódik meg, értelemszerűen új összefüggésbe helyezi azon szervezetek tevékenységét, amelyeknek a Levél a kérelmezőknek nyújtott segítségért köszönetet mond. A lista számos *bona fide* emberi jogi és menekültvédelmi szervezetet tartalmaz, ugyanakkor érdekes megfigyelni, hogy például a CGT – Franciaország legnagyobb szakszervezeti szövetsége – ugyancsak megjelenik az aláírók között (Hell és Törzsök 2001). Mivel a nagy kibővítés előtti Európai Unióban a szakszervezetek szinte kivétel nélkül hevesen elleneztek a „keleti kibővítést”, elképzelhető, hogy hátrányos helyzetű embertársaik érdekeinek általános támogatása mellett a francia szakszervezeti szövetség talán azért is állt a zámolyi romák ügye mögé, mert a botrányban eszközét vélték látni annak, hogy lassítsák Magyarország végleges csatlakozását az Európai Unióhoz.

25 E kitétel – melyet lényegében mindenki úgy olvasott, mint annak megkérdőjelezését, vajon Magyarország érdemes-e egyáltalán az EU-tagságra – váltotta ki a legnagyobb felháborodást a Levéllel kapcsolatban Magyarország többé-kevésbé elkötelezetten EU-párti közvéleményéből.

kirekesztés egyik közismert, hathatós eszköze. (Szemléletes példája az a csúsztatás, amikor „emberi jogok” alatt kizárólag a fehérember globális privilégiumait értik.) A mai európai politikai térben a kontinens nyugati felére, leggyakrabban pedig az Európai Unióra (vagyis a természetföldrajzi értelemben vett kontinens kevesebb, mint felére) rendszeresen „Európaként” utalnak. Ezt a földrészt nagyobb, keleti felének lakói értelemszerűen némi megütközéssel hallgatják, hiszen ha ilyen egyszerű volna a „világ”, az ő földrajzi helymeghatározásuk lényegében lehetetlenné válna, ők mintegy eltűnnének a térképről.²⁶ A visszájára fordított szinekdoché-alapú kizárásnak az tehát a lényege, hogy az egész nevével a rész jelölésére használják, a „maradék” pedig „kizárásos alapon”, eltűnik az „egész” mentális térképéről. A Levél reprezentációs szerkezete pontosan ilyen, fordított szinekdoché-logikát mutat: a [Franciaország] < [EU] < [„Európa” = jóság] láncolat egyértelműen fordított szinekdoché.

A Levél ábrázolási rendszere egyszerűen két, meghatározóan fontos műveletet hajt végre. Először is olyan geopolitikai sémát mutat fel, amely döbbenetesen részrehajló Franciaország, az Európai Unió és „Európa” – mint a világ jósággal megáldott és jóságot adományozó területei – iránt. Másodszor pedig újratermeli a modern kori Európa ábrázolásában oly elterjedt, fordított szinekdoché-alapú kirekesztést, és Magyarországot ebbe az ábrázolási rendszerbe illeszti bele – azért, hogy megmutassa hiányosságait. A Levél Magyarországa ennél fogva az időtlen felfüggesztettség, az örökös küszöbön toporgás állapotában van. „Európa” fogalmának két meghatározó jelentése között lebeg: egyfajta álobjektivista, „természetföldrajzi” vonatkozásban része Európának, míg morális-geopolitikai szempontból ukrán kamion módjára vesztegel a határon. Az eljárás szembetűnő sajátossága – s mondanivalójának ez ad különleges súlyt –, hogy az Európai Uniót dicsőítő Levél, az „európai értékek”, s általában az „EU-érettség” tekintetében elégtelenre osztályozza az uniós tagságra pályázó társadalmat – melynek ráadásul a Levél (alá)írói maguk is példásan tevékeny, sikeres állampolgárai.

Szabályok és másságok

A Franciaország-mint-EU-mint-„Európa” képlet dicséretével a Levél az európai jóság eszméjét hirdető retorikák széles, évszázados folyamába kapcsolja be a zámolyi romák ügyét. E beszédmód valóságosként állítja be az európai morális fölényt amúgy meglehetősen elvont tételét. Fő állítása történelmi-empirikus tényekkel nem alátámasztható. A tétel nyilvánvaló hamissága ugyanakkor – furcsamód – csak növeli meggyőző erejét, valahogy úgy, ahogy egy előre megjósolt csoda be nem következte után a hívő ember nem elhagyja, hanem megerősíti hitét a dogmában, istenségben vagy szentben, amelytől/akitől a csoda bekövetkeztét várja.

Az európai jóság eszméjéhez való ragaszkodás a jó és a rossz már-már gyerekesen leegyszerűsített, elemi kapcsolatának elgondolásából indul ki. E két, amúgy meglehetősen elvont és igencsak összetett minőség egy-egy konkrét szereplőre mintázva, a kommersz szórakoztatóipar dramaturgiai szabályaira emlékeztető, giccses történetben jelenik meg.²⁷ Az európai jóság meséjének központi eleme az „európai” eszme történelem feletti magasságokba emel-

26 Böröcz (2000 – [magyarul 1998] és Böröcz 2001 [magyarul 2001a]) jóval részletesebben elemzi az Európa-Európai Unió-szinekdoché hatalmi használatát.

27 Az Európai Szociológiai Társaság 5. konferenciájának plenáris vitáján, Helsinkiben, 2001-ben tömören megfogalmazta ugyanezt az alapgondolatot egy spanyolországi küldött, aki büszkén jelentette ki: – Európai vagyok, mert demokrata vagyok! (A plenáris ülés egyébként minden reflexió nélkül tovább folytatódott, mintha abszolút magától értetődő dolog hangzott volna el.)

kedése – s történik mindez a gyarmati múlttól, a kolonialitásról folyó civilizációs diskurzusokban. Az európai jóság civilizációs beszédmódja pontosan illeszkedik a világ hierarchikus látásmódjába, mely hierarchiának a csúcán mindig a jóságos és progresszív „Európa” áll.

E folyamatban a világ alapvető erkölcsi hierarchiáját a következő kognitív műveletek alkotják:

1. Az állítás, hogy a morális jóság erkölcsi minősége (s egyúttal ellentéte, a morális gonoszság) empirikusan egy az egyben hozzárendelhető meghatározott történelmi szubjektumokhoz.
2. A gondolat, hogy az adott konkrét, geopolitikailag meghatározott földrajzi helyekhez kapcsolódó társadalmak efféle, a morális jóság vagy gonoszság tulajdonságával felruházott történelmi szubjektumoknak tekinthetők.
3. Továbbá a kinyilatkoztatás, hogy a világ összes, geopolitikailag meghatározott területéhez kötődő társadalmak közül egy, és csak egyetlenegy – az „Európa” szimbólum alá rendelhető nyugat-európai társadalmak közös halmaza – rendelkezik a morális jóság tulajdonságával (következésképpen a világ összes többi társadalmát a jóság hiánya, a gonosz dühöngése jellemzi).

E három szellemi művelet egyfajta jól felismerhető, koherens, egyszerre morális és geopolitikai kinyilatkoztatásban teljeseedik ki. Lényege, hogy „Európa” kivételes, történelem fölötti csoda. Az így kialakuló euroszolipszizmus alapját képező kognitív szabály, amelyet Partha Chatterjee²⁸ a *gyarmati másság szabályának* nevezett, kétféle valóságmeghamisító műveletet végez el. Először is törli az összes Európán *belüli* gonosztettet a kollektív emlékezetből. Másrészt morális falat épít Európa körül, elkülöníti Európát a világ többi részétől, s egyúttal láthatatlanná teszi a gyarmatosító európai államok, nagyvállalatok, tőkecsoportok, kereskedők, katonák, egyházak, misszionáriusok, antropológusok, kalandorok, minden Európához fűződő szervezet és egyén által, nevében és szolgálatában Európa földrajzi határain túl elkövetett népirtást, rablóhadjáratot, kizsákmányolást, a kolonializmus minden rémtettét. Ez utóbbi műveletet nevezhetjük Európa *globális beágyazottsága tagadásának*.

A gyarmati másság szabálya alapvetően a sehova, semmihez és senkihez nem köthető egyedülállóság, a geopolitikai individualizmus extrém állítását fogalmazza meg. Azt sugallja, hogy a jóság abszolút minősége egyszerűen elérhetetlen, értelmezhetetlen, próbálkozzék vele bárki, bárhol Európán kívül. Ahhoz, hogy a világ óriási, Európán kívüli részének társadalmi is rendelkezzenek a jóság pozitív morális tulajdonságával, eurocentrikus-„utolérő” mintautánczhoz,²⁹ értékmásoláshoz kell folyamodniuk. Az „európai” „szabályok” Európán kívüli geopolitikai kiterjesztése e világképben tehát semmi szín alatt nem imperializmus, nem is kulturális öntömjenézés, s különösen nem az európai hatalmak globális geopolitikai-hatalmi játszámája, hanem „pusztán” a jóság globális terjedésére vonatkozó erkölcsi imperatívusz. Mindennek alapvető összetevője, hogy a világ Nyugat-Európán kívüli, óriási többséget alkotó népességét egyértelmű hierarchiában helyezzük el a jóság hierarchia „európai” etalonjának leutánczására való képesség mentén.

28 „The rule of colonial difference.” Eredeti kifejtése: Chatterjee (1993).

29 Lásd pl. az alábbi kötetben foglalt tanulmányokat: Gawryckij (2012).

Aimé Césaire a következőképp fogalmazta meg a kolonializmus ellenpontozott egyenletének a lényegét: „kereszténység = civilizáció; pogányság = barbárság” (2000 [1950]: 39). India brit gyarmatosításáról szóló tanulmányában Ranajit Guha tételesen felsorolja azokat az ellentétpárokat, melyek mentén a gyarmatosító európaiak megalkották a gyarmati uralomhoz szükséges Európán kívüli másság „általános jellegzetességeit”:

Politikailag e másság megjelent az uralom birtokosai és alattvalói között; etnikailag a felsőbbrendű fehér rassz és a feketék között; anyagilag a virágzó nyugati hatalom és nyomorgó ázsiai páriák között; kulturálisan a civilizáció magasabb és alacsonyabb szintjei között, a kereszténység felsőbbrendű vallása és a babonák, a barbárság bennszülött hitrendszere között – majd ezek a gyarmatosító és gyarmatosított közötti, összeegyeztethetetlen különbözőségrendszerre adódtak össze (Guha 1997: 20).

Az általános „európai jóságról” – az eurocentrikus kognitív sémák e központi eleméről – szóló csevej rejt magában bizonyos önellentmondást, ugyanis a jóság kivételes minősége Európa különféle részein igencsak eltérő mértékben érvényesül. A Guha által említett különbözőségdimenziók – a „rassz”, a vagyon, a kultúra/civilizáció, a vallás, s a nemzetek felett átívelő geopolitikai hatalom rendszere, amely a felsőbb- és alsóbbrendűség hierarchiájába rendezi őket – mindegyike némileg emlékeztet a Nyugat-Európa és a kontinens többi része közti viszony történelmi alaptényeire. Ahogy Stuart Hall rámutat (1995: 189), a *longue-durée* gyakorlat, amely szerint kelet-Európát „barbárként” kezelték nyugati szomszédai, része volt annak a folyamatnak, melynek során a Nyugat teremtette „belső másságok” kialakultak. Robert Miles szerint „az európaiak a Másikat nem kizárólag gyarmati kontextusban alkották meg. A Másik ábrázolásának tárgya Európa különböző részeinek népessége, továbbá a Közel-Kelet [is]” (1989: 30). Habár kelet-(közép-)Európa nyilvánvalóan nem az egyetlen olyan része Európának, amelyről így, ilyen leereszkedő-lekezelő hangon társalogtak Nyugat-Európa művelt polgárai (dél-Európa, Írország, a kontinens északi peremvidéke is hasonló elbírálásban részesült), elég talán néhány, a saját térségünkben származó példa az európai jóság egyenetlen eloszlásának gazdag szakirodalmából ahhoz, hogy értsük a lényegét.

A „Kelet-Európa feltalálásáról” szóló, úttörő eszmetörténeti munkájában Larry Wolff azt mutatta meg, hogy amikor a felvilágosodás korabeli nyugat-európai utazók, filozófusok világerértelmező figyelmüket a kontinens keleti felére irányították, „nemcsak annyit tettek, hogy... e valós tájakat kitalált, mitológiai tulajdonságokkal ruházták fel. [...] Az igazi invenció e különféle [mitikus] területek tényekből és fikciókból kevert, mesterséges összeboronálása – ennek révén hozták közös nevezőre az így egységesített Kelet-Európát” (1994: 356). Nyugat-Európa felvilágosult értelmisége „a kelet-európai népeket következetesen az »Európa és Ázsia, a civilizáció és a barbarizmus« közötti kettős ellentét vonzásában képzelte el”, úgy, hogy „[e] meghatározó bináris oppozíció a civilizáció és a barbarizmus között Kelet-Európát homályos, elmaradott területté tette” (Wolff 1994: 357, 360). A felvilágosodás koncepciója – „a Kelet-Európába való belépés, annak birtoklása, eszmei elgondolása, feltérképezése, irányítása és benépesítése” (Wolff 1994: 358) – a tizenkilencedik század közepére a kontinens keleti részéről szóló nyugat-európai képzetek rögzüléséhez, és a társadalmi formák zavarba ejtően komplex mintázatából egy differenciálatlan „Kelet-Európa”-kép létrejöttéhez vezetett.

Maria Todorova idevágó munkássága azt mutatta meg, hogy ezzel párhuzamosan a „Bal-kán” fogalma is lehasadt „tisztán” földrajzi jelentésétől, s a nyugat-európai identitásbeszédben

elterjedt leszólássá, sértéssé vált (Todorova 1994, 1997). Christian Promitzer (2003: 183–215) hasonló általánosító és kisebbitő kognitív műveletek megjelenését dokumentálta Ausztriában a Habsburg-korszak óta a szláv népekre, különösen a délszlávokra vonatkozóan, Larry Wolff (2002) a tizenharmadik századi velencei központú Adriai Birodalom írástudóinak a birodalom dalmáciai alattvalóival kapcsolatos elképzeléseinek tanulmányozása során jutott igen hasonló következtetésekre. Az intézményesült német *Südstforschung* (Délkelet-[Európa]-kutatás) egyaránt fókuszált rassz- és geopolitikai szempontokra, s mindkettőnek a délkelet-európai népek lekicsinylése volt a visszatérő alapmotívuma (Wolff 2002: 94–97). A geopolitika, a brit és német birodalmi politika közvetlen céljait szolgáló tudományszak kialakulása Friedrich Ratzeltől Halford C. Mackinderen és Rudolf Kjelléne át a náci geopolitikai projekt szellemi atyjáig, a zsidótörvényeket jegyző Rudolf Hess mentoráig, Karl Haushoferig mind-mind olyan mentális térképekkel dolgozott, amelyek – néha önmagukban, néha az „eurázsiai hátszág” kategóriája révén – egész Ázsiával egy kalap alá vették az európai kontinens keleti felét, s két vélt jellegzetesség révén írták le az így definiált térséget: „fontos” – főleg mint erőforrás; és „alacsonyabb rendű” – kulturális és civilizációs tekintetben.

Melegh Attila (2002) rámutat, hogy a 20. századi nyugati népelességtudomány azzal a meggyőződéssel lépett fel, hogy a világ homogén demográfiai tényként kezelt, földrajzi helymeghatározással kijelölt népcsoportjainak „tulajdonságai” meghatározhatók tudományos eszközökkel. A kelet-európai népekhez ebben az összefüggésben mindig a nyugat-európaiaknál silányabb minőség képzetét rendelték hozzá. Úttörő könyvében Melegh (2005, ld még 2003) arra a következtetésre jut, hogy Európa „értékes” és „értéktelen” részekre történő felosztása valósággal egyfajta „Kelet-Nyugat lejtőt” hozott létre. Kristin Leigh Kopp (2001) aki a német kultúrában a tizenkilencedik században a lengyelekre, Lengyelországra és a német–lengyel kapcsolatokra vonatkozóan meghonosodott fogalmak történetét dokumentálta, vizsgálatának tárgyát egyértelműen „koloniális beszédmódként” írja le. Az ilyen képzetek át- megátszövik a napjainkban kelet-(közép-)Európában folyó, illetve a bárhol kelet-(közép-)Európáról szóló tudományos diskurzusokat – így aligha meglepő, hogy a Levelet (alá)író magyar értelmiségiek politikai retorikájának is szerves részét képezik. A neves lengyel szociológus, a Nemzetközi Szociológiai Társaság volt elnöke, Piotr Sztompka (1993) például egészében elveti, érdektelennek tartja a kontinens teljes keleti felének társadalomföldrajzi sokszínűségét, mert ezt felülírja – az ő szavaival élve – valamiféle egységes, az államszocialista múltban gyökerező „blokk-kultúra”. Ez pedig nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy régióink társadalmi ma valamiféle „civilizációs inkompetenciában” szenvednek – írja a német szociológia vezető folyóiratában megjelentetett írásában. A határok, a hatalmi rendszer, a szuverenitás, a gazdasági viszonyok és az ezekkel összefüggő identitáskonstrukciók szerkezetváltása, amely átalakulások összességére átfogóan az Európai Unió „keleti bővitéseként”³⁰ szoktak utalni, e tekintetben semmi egyéb, mint a legújabb kontextus, amelyben a regionális lekicsinylés ezen évszázados morális-geopolitikai mintája teret kap.

A felsőbbrendűség lépcsőzetes mintázata Kelet-(Közép-)Európán belül is felfedezhető. A „rassz” fogalma mély nyomokat hagyott a balkáni társadalmakon (Promitzer 2003).³¹

30 Ezt részletesen elemzi Böröcz (2000), valamint Böröcz és Kovács (2001, 2001a).

31 A tanulmány a Moszkvai Állami Bölcsészeti Egyetem Civilizációs és Regionális Tanulmányok Intézete, illetve Afrikai Tanulmányok Intézete által rendezett, 2003. június 18–21-én tartott „Hierarchies and Power in the History of Civilizations” című nemzetközi konferencián hangzott el.

A *soá-porrajnos* történelmének ismeretében Kelet-Európa északi részeire, a balti államoktól Magyarorszáig, ugyancsak triviálisan igaz mindez. Az európai jóság tekintetében „Nyugatról” nézvéen oly gyakran lekicsinyelt balkáni népek rendre gúnyos-lealacsonyító-elembertelenítő módon beszélnek déli és keleti szomszédaikról, megteremtve ezzel a délkelet-európai kisépek – ahogy Milica Bakić-Hayden (1995) találóan fogalmazott – *egymásba ékelt orientalizmusának* egész láncolatát.

A jóság egyöntetősége – a gyarmati másság szabálya értelmében az egész európai kontinensre érvényes morális fennsőbbrendűségigény – azonnal átalakul, mihelyt Európára magára rávetül. Az európai jóság tehát mitikus tünemény. Olyan jelenés, amely egyrésztől mélyen, esszenciálisan európai, másrészt igencsak eltérő mértékben és formában található meg Európa-szerte. A morális tulajdonságok Európán belüli eloszlása meghatározott földrajzi mintát követ: a jóság a kontinens nyugati (bizonyos formaváltozatokban északnyugati, északi és/vagy nyugati-középső) részeiben létezik. Az európai másság szabálya mély kognitív és morális feszültséget hordoz magában, hiszen a földrajzi Európa kiterjedése semmiképpen nincs átfedésben a jóság „Európájával”. A színekdoché / fordított színekdoché technikák kreatív alkalmazása a földrajzilag meghatározott kontinens különböző pontjain megfigyelhető elemekből mozaikszerűen rakja össze a *nyugat-Európa-mint-[,„Európa” = jóság]* mintáját.

Az alábbi elemekkel kell tehát kiegészítenünk az európai jóság dogmáját kialakító kognitív műveletek korábbi listáját:

1. Az állítás, hogy a jóság Európán belül egyenlőtlenül oszlik meg.
2. Az elképzelés, hogy húzható valamiféle vonal, amely Európát nyugat–keleti, észak–déli, és/vagy északnyugat–déleleti sávokra osztja – illetve felrajzolható egyfajta körkörös szerkezet a nyugat-európai morális „központ” körül –, amely geopolitikai térben elhatárolja egymástól a jóság birodalmát távolabb elhelyezkedő peremterületektől, s amelyeket – előbbiekkal szemben – a jóság elégtelensége, hiánya, sőt a gonoszság uralma jellemez.
3. Végezetül a geopolitikai identítások tekintetében a következő végkövetkeztetés áll előttünk: a jóság mint alapvető emberi vívmány tiszta formában kizárólag nyugat- (észak-, északnyugat- és-vagy nyugat-közép-), „Európában” honol.

A fenti három kognitív művelet együttes megjelenésében tetten érhető morális geopolitika koherens, fordítottszínekdoché-nézőpontját nevezem *az európai másság szabályának*. Az európai másság szabálya nem ellentétes tehát az eurocentrikus gondolkodás gyarmati változatával, sokkal inkább kiegészíti azt. Todorova képlete – hogy „a földrajzi megnevezést politikai, társadalmi, kulturális és ideológiai felhangok telítik” (1994: 7) – mind a gyarmati másság, mind pedig az európai másság szabályára érvényes. Az európai másság szabálya úgy dicsőíti „Európát”, hogy földrajzi határát a földrajzi Európán belül húzza meg. A nyugat-„európai” szolipszizmus gondolatát pedig azáltal erősíti meg, hogy a kontinens még kisebb területét jelöli meg, mint ahol a jóság általános emberi parancsa uralkodik. A gyarmati másság szabályával összhangban az európai másság szabálya is eltörli az európai szereplők által, a földrajzi nyugat-Európán belül vagy kívül, illetve Európa nevében bárhol elkövetett gonoszság minden formájának még az emlékét is, s olyan képet sugall a világ többi részéről, hogy ott a nyugat-Európa-hoz való hasonlatosság és kapcsolódás hiánya, tagadása ássa alá

a jóságot. Az európai másság szabálya szerint az európai jóság példa nélkül álló, megismételhetetlen minőség – olyannyira unikális, hogy még Európának sem minden pontján elérhető. Amint a kognitív műveletek fenti felsorolásából kitűnik: az európai másság szabálya annak azon hierarchikus világkép kiterjesztése, amely a nyugat-Európa és a világ többi része közti kontrasztot és elkülönülést strukturálja.

Szigorú és logikailag kiterjesztett értelemben az európai másság szabálya – akárcsak a gyarmati másságé – azt sugallja: hiábavaló mindenféle kísérlet arra, hogy bárki Európán kívül kulturális, társadalommorfológiai vagy politikatörténeti „talajon” meghonosítsa a jóság bármilyen formáját. A világ – és a kontinens – többi része csak akkor és olyan mértékben tud felzárkózni a nyugat-(észak-, északnyugat- vagy nyugat-közép-)„európai” jósághoz, ha nyugat-Európa kiterjeszti fölé morális-geopolitikai hatósugarát.³² Az európai másság szabályának mélyek a történelmi gyökerei, és fogalmilag szorosan kötődik a birodalom és a kolonialitás geopolitikai gyakorlatához.

A kelet-európai liberális közeg – benne az itt elemzett Levél (alá)íróinak csoportja – nagyban hozzájárul az európai másság szabályának terjedéséhez és fennmaradásához. Magyarország, akárcsak kelet-közép-Európa nagy része, soha nem volt gyarmat a szó szoros, modern-tengerentúli birodalom értelmében, s gyarmattartói szerepben is csak néhány rövid történelmi pillanattal, a Habsburg Birodalom globális geopolitikai játszmájának részeként, több áttétellel volt „érintve”. Ugyanakkor a Kárpát-medence, s tágabban Európa középső fertálya történelmének szinte teljes egésze másról sem szól, mint a térség különféle szárazföldi, térben *egybefüggő* multietnikus birodalmi közötti rivalizálás történetéről.³³

A Levél aláírói új hanggal gazdagítják tehát „az európai jóság” kórusát, hiszen a birodalom és kolonialitás globális örökségét olyan régióból megszólalva artikulálják, amely szinte teljességgel „mentes” a tengerentúli-gyarmati birodalmiság specifikus és közvetlen örökségétől, amely intézményszociológiai értelemben a közvetlen történelmi közege volt az „Európát”-tömjénező globális eurocentrizmusnak, ugyanakkor földrajzi és *longue-durée* történelmi értelemben a földrajzi Európa kellős közepén helyezkedik el. Azáltal, hogy „Európát” hívei kelet-közép-Európából – azaz Nyugat-Európán kívülről, Európán belülről – dicsőítik, a Levél (alá)írói egyfajta különös hitelt kölcsönöznek az „európai jóság” nyugat-Európára szűkített eszméjének. E gondolat az Európán kívüli világ nagy részében bizarr szélsőjobboldali képzelségnek, képtelenségnek számít. Mivel az „európai jóság” eszméjét olyan politikai tett kontextusában hívja elő, amely Magyarország „börzsin” alapján hátrányosan megkülönböztetett, azaz „rassz”-szempontból diszkriminált etnikai kisebbségének védelmében szólal meg, és mivel elkeseredetten aggódik a mindennapi rasszizmus magyarországi terjedése miatt, a Levél egyetemes szinten mondja el az európai másság szabályát. Bírálja Magyarországot, mert „folt” esett az emberi jogokkal kapcsolatos becsületén, és dicséri a franciaországi gyakorlatot, noha ott legalább annyi „foltot” talál a pártatlan szemlélő, mint Magyarországon. Mindennek csak az lehet az általános jelentése, hogy az „európai” eszme „jóságtartalma” a kontinens nyugati felére korlátozódik, s ezért Franciaország és Magyarország különböző elbírálás alá esik.

32 Ez az erkölcsi-geopolitikai elképzelés adott az Európai Unió „keleti bővítésének” *longue durée* értelmet.

33 A két birodalomtípus megkülönböztetéséről lásd Böröcz (2018), angol nyelvű eredetije: Böröcz (2009–2010). Különösen az első, „Globális Gazdasági súly(talanság) hosszú távon: a nyugat-európai geopolitika nemezise”, illetve a második, „A szegmentumoktól a régiókiig: a globális uralom szerkezetváltozása” című fejezeteket.

Szabálykövetés – az oldalvonalon

Az aláírók globális elhelyezkedése – az európai nyugatiság oldalvonalán – láthatóan erősen korlátozta az eredetiségre való képességüket. Íróként, társadalomtudósként, művészként és politikai aktivistaként kreatív, izgalmas és haladó nyelvet beszélnek, és a progresszió egyetemes eszméinek harcosai. Magukat kollektív politikai cselekedetre ragadtató értelmiségikként azonban, akik az „európai jóság” morális geopolitikájának himnuszát zengik, nyelvezetük radikálisan megváltozik. Itt kizárólag az európai másság szabályát recitálják: ósdi birodalmi hazugságokat hajtogatnak, közismert történelmi tényeket hallgatnak el, elfogadják saját cselekvésképtelenségüket és távolságot tartanak embertársaiktól – akikért s akik nevében szót emelnek.

Az aláírók Magyarországa a morális geopolitika egymással súrlódó, ütköző rendszerei között, erős szorításban létezik. Egyfelől Európában található, s lakóinak – így a Levél (alá) íróinak – nem áll rendelkezésükre semmilyen kvázi-földrajzi alternatíva, más helyszín, amelyet az „európai” öntömjenezéshez képest alternatív morális értékekkel ruházhatnának fel.³⁴ Másfelől egy sor jól megfontolt szellemi és politikai érdekük fűződik ahhoz, hogy „Európát” különlegesen magasra értékeljék. Identitáspolitikai játszmájuk azon dimenziói, melyek szerint földrajzilag „európaiak”, „modernek” és „poszt-államszocialisták”, arra indítják őket, hogy szemet hunyjanak az európai történelem számos sötét oldala felett. Így a kelet-közép-európai értelmiségi elit egy része magától értetődő természetességgel helyezkedik bele a gyarmati másság szabálya kínálta felsőbbrendűség-tudatba. E felsőbbrendűség-megragadás kulcslépése, hogy saját térségüket egy másik, számukra vonzóbb és kézzelfoghatóbb hierarchiában alacsonyabb rendű létformaként gondolják el. Az európai másság kelet-közép-európaiakat lekicsinylő szabályának globális hihetőség terén leghatékonyabb hirdetői a kelet-közép-európai elitértelmiségiek. Elvégre, „ha ők mondják, biztos igaz kell hogy legyen” – mondhatja a külső szemlélő. Az európai jósághoz való sietős csatlakozás egyik fontos funkciója ugyanakkor az, hogy enyhíti a kelet-közép-európai polgár abból eredő szorongását, hogy ő maga az Európán belüli „európai” jóságot kalibráló hierarchia alján található magát. A Levél (alá)írói határozott, elkötelezett módon belevésik magukat „Európába”, majd ezt az őket is tartalmazó „Európát” addig dicsőítik, amíg a globális jóság-hierarchia csúcsára nem kerül, velük együtt.

Ahelyett, hogy nyíltan a „rassz-különbözőség” évszázadok óta leszerepelt fogalmához folyamodna, az európai másság szabálya áttételes megoldást – fordított szinekdoché-kizárást – alkalmaz. Ennek középpontjában a kultúrák Európán belüli hierarchiájára vonatkozó fikció áll. E kizárási rendszer természetesen valamivel lazább, mint valamiféle otromba, nyílt utalás egy olyan askriptív, az egyéni teljesítményt figyelmen kívül hagyó jellemzőre, mint a „rassz-hovatartozás”. Mindazonáltal a kettőnek közösek a gyökerei, támogatják egymást, és könnyű köztük az átjárás. Ahogy Etienne Balibar (1988: 22) rávilágít, „a kultúra természetként képes működni” az általa „neorasszizmusnak” nevezett kirekesztéstípusban.

34 Azok a politikai ideológiák, amelyek a magyar nyelv nem indoeurópai eredetéből kiindulva egyfajta romanitikus-nosztalgikus történetet mesélnek a magyarok hősies, „ázsiai” múltjáról, a két világháború közötti, fasiszlódó Magyarországon virultak. Ezek az elképzelések a mai közbeszédben (proto-)fasiszta idiotizmusnak számítanak, s a politikai spektrum jobbszélének peremét leszámítva nem játszanak különösebb intellektuális szerepet.

A Levél címzettjének kiválasztása fölfedi az (alá)írók politikai stratégiájában rejlő csapdát is. Amikor *francia* értelmiségiek egy csoportja felszólítja a *francia* államot, hogy tegyen jóvá valamely igazságtalanságot, ők egy zárt és jól körülhatárolt összefüggésnek – az „állampolgárság” néven ismert, egyedi kötődésrendszernek – az eszméjéhez folyamodnak, amely – legalábbis a liberális *credo* szerint – a jogok és kötelezettségek valamiféle kiegyensúlyozott rendszerén keresztül összeköti az egyéneket és az államot, amelynek állampolgárai. Amikor azonban *magyar* értelmiségiek nem a magyar, hanem a *francia* államhoz fordulnak, kettős értelemben is imitálnak valamit, ami a valóságban nem létezik. Úgy tesznek, mintha (1) nem magyar állampolgárok, hanem (2) francia *citoyen*ek volnának. E színlelés mindkét eleme értelemszerűen hamis.³⁵ Lényegében a Levél nem más, mint arra irányuló erőfeszítés, hogy (alá)íróit kiemelje abból, amit ők Magyarország (kelet-közép-Európa stb.) gyötrelmes „jósághiányának” látnak – anélkül, hogy Magyarország (kelet-közép-Európa stb.) többi részét is kihúznák belőle. Az aláírók ennek érdekében egy szimulált, hiperreális, kvázi- „európai” „jóság-állampolgárságra” tesznek esküt, és az ezt jelképező francia („európai”, ergo „jó”) államnál tesznek panaszt az elmaradott Magyarországra, amit maguk mögött hagytak.

Kelet-(közép-)Európa főszerepet játszik azokban a birodalom-, kolonialitás- és „rassz”-narratívákban, melyeknek célja az „európaiság”, s különösen „a Nyugat” szó szoros értelmében vett meghatározása. A Levél fő állításának ([*Franciaország*] < [EU] < [„Európa”=jóság]) fennmaradása – ennek minden bizarr képtelensége és nyilvánvaló empirikus érvénytelensége ellenére – arra vezethető vissza, hogy bármely geopolitikai hatalomnak, így „a Nyugat” különféle artikulációinak, utoljára például az EU-nak is, szüksége van arra, hogy erkölcsi lényként, az általános emberi jóság megtestesüléseként, forrásaként legitimálja magát. A Levél ugyancsak jól szemlélteti, hova vezet, ha a feltétlenül védelmezendő emberi jogok körét – széles körben ismert, liberális leegyszerűsítéssel – a politikai jogokra korlátozzuk: az így kialakuló emberijog-fogalom belső ellentmondásokkal terhes, az igazságtalanság liberális kritikáját, az „európai jóság” geopolitikai projektjét pedig hiányosságok és következtelenségek terhelik. Akárhogy is, alig egy évtizeddel a kétpólusú geopolitikai rend összeomlása után úgy tűnik, kelet-közép-Európa ismét jelentős, s progresszívnek aligha tekinthető szerepet játszik a világ geopolitikai átrendezésében.

Partha Chatterjee *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse?* című munkájának (1986) első oldalain John Plamenatz teleológiai-modernizációs történelmi modelljét bírálja. Ez két szeletre osztja a világot (a nacionalizmusét, de igen tág értelemben releváns mindez az itt elemzett témára nézvést is): „nyugatira” és „keletire”. Plamenatz elemzési szempontjai és terminológiai utalásai (pl. a térség kulturális sokféleségét teljesen figyelmen kívül hagyva a nacionalizmus „keleti” típusa megalkotásának alapjául kizárólag az orosz „*narodnyikok*” szolgálnak nála) azt sugallják, hogy számára az európai kontinens keleti fele egyértelműen az utóbbi, „keleti” kategóriába tartozik. Chatterjee határozottan vitatja Plamenatz Nyugat-Európa-központú teleológiáját, mondván, hogy a gyarmati történelem néhány kulcsfontosságú szerkezeti jellegzetessége ellentmond ennek. Mindez rendkívül releváns térségünk megértéséhez is, bár – mivel kelet-közép-Európának szinte kizárólag nyugat-közép-európai és egyéb áttételeken keresztül létezik gyarmatbirodalmi történelme – csak bizonyos konceptuális változtatásokkal lehet térségünkre Chatterjee fogalmi rendszerét alkalmazni.

³⁵ A tény, hogy több aláíró megjelölte saját tagságát különféle nyugat-európai és észak-amerikai intézményekben, úgy is értelmezhető, mint a magyar állampolgár és a francia miniszterelnök közti távolság redukciójára tett kísérlet.

„Európa” fogalma a modernizációs ideológia jelentésadó eleme azáltal, hogy mindkét makrotörténelmi hierarchiának – mind az „Európa”-„India” (azaz: „harmadik világ”) közti állítólagos kontrasztnak, mind pedig az „Európa” és „Magyarország („Kelet-Európa”, stb.)” közti megkülönböztetésnek – a csúcására helyezi magát. Dipesh Chakrabarty úgy jellemzi ezt az „Európa”-képzetet – és a vele szembeállított „India”-fogalmat –, mint „hiperreális fogalmakat, amelyek bizonyos képzettársításokra utalnak, ám ezek földrajzi megfelelői némiképp meghatározatlanok maradnak” (2000: 28). Ez az „Európa” mind az emberi történelem teleologikus nézetének, mind az erre adott posztkoloniális kritikának központi eleme. Elfogadva az ellenvetést, mely szerint „egy homogén, kétségbe vonhatatlan »Európa« eszméje szertefoszlik elemzés közben” (2000: 28), Chakrabarty a következőképp magyarázza, mégis miért alkalmazzák e képzetet oly széles körben:

[...A]hogy az orientalizmus jelensége nem tűnik el pusztán attól, hogy néhányan kritikusan tekintünk rá, hasonlóképp „Európának” az a változata, amelyet a mindennapi hatalmi kapcsolatok érzékelhető világában a modernitás születési helyeként határoznak meg és ünnepelnek, továbbra is uralja a történelemtől szóló diskurzust. Az elemzés képtelen eltüntetni (Chakrabarty 2000: 28).

Mindez teljesen logikus és indokolt, ha célunk – mint Dipesh Chakrabartyé – az, hogy „Európát” posztkoloniális elméleti keretben, Európán kívüli nézőpontból a „helyére tegyük” – az ő szóhasználatával: „provinciálizáljuk”. Némileg bonyolultabb a helyzet, ha mindezt az európai másság szabályának ismeretében, kelet-közép-Európából, e régióval érdeklődésünk középpontjában próbáljuk újragondolni. Ha egybevetjük a két szabályt, térségünk helyét valahogy így határozhatjuk meg: a világ „minőségileg” – morálisan – fennsőbbrendűként dicsőített részének „mennyiségileg” lesajnált, gyengébb kiadású verziója. Régióink értelmisége, s főleg ennek nemzetközi szintén mozgó elitje számára óriási az e féloldalas, bizonyos értelemben ellentmondásos helyzetből adódó szorongás és frusztráció. Cselekedetük, hogy mindkét másság szabályt egyszerre erősítik meg, e szorongásra és frusztrációra adott, többé-kevésbé érthető válasznak tekinthető – noha a két kirekesztő logika párhuzamos elfogadása, megerősítése és „jóságként” való felmagasztalása csak egy a lehetséges kognitív lépések közül.

A kelet-közép-európai szegény és lekezelt „rokonok” jelenléte Európa gazdag és tekintélyes családjának házában izgalmas, kutatásra sarkalló, intellektuális kihívásokban gazdag helyzet. E helyzet vizsgálata alkalmas lehet arra, hogy segítségével átírjuk a morális geopolitika és az államiság modern történetét Európa keleti felében a posztkoloniális irodalomból átvett eszközök alkalmazásával, az európai másság szabálya és az egybefüggő birodalmiság kontextusában. Egy ilyen megközelítés igen gazdag elméleti eredményekhez vezethet. A kirekesztő és magasabbrendűség-alacsonyabbrendűség kódot alkalmazó, kvázi-„rassz” logikával működő „európai” beszédmód nyílt és következetes kritikájával pontosabban meghatározhatjuk a piac, a közhatalom és az identitás páneurópai hálózatának létrehozását célzó jelenlegi geopolitikai projektek tartalmát.

Ez nemcsak térségünk társadalmainak tanulmányozásához nyújthat új típusú segítséget, hanem ahhoz is, hogy átgondoljuk, miként vélekedünk a világ egészéről, a részeket összekapcsoló viszonyokról és saját magunk e szerkezetben elfoglalt helyéről. Úgy tűnik, a „képzetlembeli Nyugat” nemcsak a „posztkoloniális történelmek” (Chakrabarty 2000: 28) „csomópontját (vagy összeütközését) szakítja meg és kapcsolja össze” (Scott 1989: 83), hanem számos könnyen felismerhető, Európán *belüli* terület közvetlenül nem gyarmatosított, mégis mindig kvázigyarmati, birodalmi történelmét is. A morális geopolitikában az „elképzelt

Nyugatot” „uralkodóként és mérceként” (Scott 1989: 81) idézik meg nemcsak a nyugat-európai polgárok vagy a posztkoloniális világ tagjai, hanem a vélt globális morális-geopolitikai kívánalmaknak megfelelni képtelen (kelet-, illetve kelet-közép-)Európa frusztrált, kínos önértéktudat-válságban szenvedő társadalmi is. A jóságot, akárcsak Milan Kundera az „életet”, a kelet-közép-európai képzelet mindegyre „máshol” véli megtalálni, arra kényszerítve napjaink értelmiségét – miként Custine márki szerint „az oroszok” e tanulmány mottójában –, hogy reménytelen legyen a próbálkozásuk, hogy „úgy tegyenek... mintha” Nyugat lennének. Minden olyan, a progresszió legtágabb értelmében vett intellektuális, politikai és társadalomátalakító elképzelésnek, amely közvetlen és egyenlő tiszteleten alapuló, „oldalirányú” kapcsolatot igyekszik kiépíteni a világ különféle térségei között „a Nyugat” kényszeres közbeiktatása nélkül, nemcsak a gyarmati másság szabályával, hanem ennek Európán belüli változatával, és mindkettőnek megosztó, bénító hatásaival is számolnia kell.

1. függelék: A Levél Magyar értelmiségiek levele³⁶

Lionel Jospin úrnak, a Francia Köztársaság kormánya elnökének részére
Élet és Irodalom: XLV, 12: 2001. március 23.

Tisztelt Miniszterelnök Úr!

Március 8-án értesültünk arról, hogy az illetékes francia hatóság menekültként ismerte el a roma (cigány) kisebbséghez tartozó magyar állampolgárok egy csoportját, a Zámoly községből Franciaországba menekült roma közösség tagjait.

Úgy véljük, ebben a döntésben a francia menedékjogi hatóság tárgyilagos tényfeltáró munkája, megfontolt mérlegelése mellett jelentős szerepet játszott a francia társadalom szolidaritása, amely különböző szervezeteknek és közéleti személyiségeknek a kérelmezőket támogató akcióiban és nyilatkozataiban nyilvánult meg.

A francia nemzet tiszteletreméltó hagyományai közé tartozik, hogy menedéket nyújt azoknak, akiket hazájukban politikai, faji vagy társadalmi okból üldöznek. Franciaország védelmében az évszázadok során – s legutóbb az 1956-os forradalom leverését követő időszakban – számos magyar részesült. E védelemért a magyar nemzet hálaival tartozik Franciaországnak.

Elkeserítőnek tartjuk, hogy ma, több mint tíz évvel a magyar demokratikus jogállam újjászületése után, még mindig vannak Magyarországon emberek, akiknek megalapozottan kell tartaniuk attól, hogy származásuk miatt hátrányos helyzetbe kerülnek, üldöztetés áldozatai lehetnek. Hisszük, hogy a francia társadalom szolidaritása a menedékkérőkkel és a francia hatóság döntése tanulság lesz a magyar társadalom számára. Az európai integráció folyamata nem zárulhat le addig, amíg az ország félmillió roma népessége nem teljes értékű polgára a magyar társadalomnak. Amíg a mindenkori kormány nem tesz meg mindent a jogi és társadalmi egyenjogúság megteremtéséért. Amíg a rasszista kijelentéseket és a rasszista cselekedeteket – származzanak akár a közhatalom képviselőitől, akár magánszemélyektől – nem követi a társadalmi felháborodás kifejezése s indokolt esetben büntetés. Amíg a romákat következmények nélkül érhetik olyan jogsérelmek, amelyeket a többségi társadalom polgárai nem tűrnének el.

Alulírottak levelünkkel köszönetüket szeretnék kifejezni a zámolyi romák ügyét támogató személyeknek és szervezeteknek, s együttal az egész francia nemzetnek, amely ismét felkarolta azoknak az ügyét, akik menekülni kényszerültek.

Budapest, 2001. március 9.

Tisztelettel: (az Aláírók)

³⁶ A szöveg az eredeti írásmódot követi.

Hivatkozott irodalom

- Ascher Tamás et al. (2001): Magyar értelmiségiek levele. *Élet és Irodalom* 45(12): <https://www.es.hu/cikk/2003-02-17/-/magyar-ertelmisegiek-levele.html>.
- Bakić-Hayden, Milica (1995): Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review* 54(4): 917–31.
- Balibar, Etienne (1988): Is There a Neo-Racism? In *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*. Etienne Balibar és Immanuel Wallerstein (szerk.). London: Verso, 17–28.
- Barcsay Ábrahám (1933): A kávéra. In *Barcsay Ábrahám költeményei*. Szira Béla (szerk.). Interneten: <https://mek.oszk.hu/06200/06222/html/makolt180070006.html>.
- Batsányi János: A franciaországi változásokra. In *Batsányi János összes költeményei (1763–1845)*. Interneten: <https://mek.oszk.hu/00600/00611/00611.htm#14>.
- Bell, Madison Smartt (1995): *All Souls Rising*. New York: Pantheon Books.
- Boatca, Manuela (2003): *From Neoevolutionism to World-Systems Analysis: The Romanian Theory of “Forms without Substance” in Light of Modern Debates on Social Change*. Opladen: Leske and Budrich.
- Böröcz József (1992): Dual Dependency and Property Vacuum: Social Change on the State Socialist Semiperiphery. *Theory and Society* 21: 77–104. [Magyarul: Böröcz József (2017): Kettős függőség és tulajdonvákuum: Társadalmi átalakulás az államszocialista félperiferián. In uő: *Hasított fa: A világrenszer-elmélettől a globális struktúráváltásokig*. Budapest: L’Harmattan, 25–48.]
- Böröcz József (1997): Social Change with Sticky Features: A Central European Critique of Modernizationism. *Innovation* 10(2): 161–70.
- Böröcz József (2000): The Fox and the Raven: The European Union and Hungary Renegotiate the Margin of “Europe”. *Comparative Studies in Society and History* 42(4): 847–75. [Magyar eredeti: Böröcz József. (1998): Térkép e táj. *Kritika* 4: 2–9.]
- Böröcz József (2001): Introduction: Empire, Coloniality and the “Eastern Enlargement” of the European Union. In *The Empire’s New Clothes: Unveiling EU-Enlargement*. Böröcz József és Kovács Melinda (szerk.). Central Europe Review, e-book: <http://www.rci.rutgers.edu/~eu/Empire.pdf>. [Magyarul: Böröcz József (2001a): Bevezető 23–44. In Böröcz József és Kovács Melinda (szerk.). *EU-birodalom? Tematikus blokk. Replika* (45–46): 23–151.]
- Böröcz József (2018): *Az EU és a világ. Kritikai elemzés*. Budapest: Kalligram. [Angol nyelvű eredetije: József Böröcz (2009–2010): *The European Union and Global Social Change. A Critical Geopolitical Economic Analysis*. Oxford, UK: Routledge.]
- Césaire, Aimé (2000[1950]): *Discourse on Colonialism*. Fordította Joan Pinkhaus. New York–London: Monthly Review Press. [Magyarul: Césaire, Aimé (2013): Diskurzus a kolonializmusról (részlet). Fordította: Ámon Kata – Fehér Kata. *Café Babel* 22(76): 3–11.]
- Chakrabarty, Dipesh (2000): *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Chatterjee, Partha (1986): *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse?* London: Zed Books.
- Chatterjee, Partha (1989): Nationalism as a Problem in the History of Political Ideas. In *Nationalist Thought and the Colonial World*. New Delhi: Oxford University Press.
- Chatterjee, Partha (1993): *The Nation and Its Fragments. Colonial and Postcolonial Histories*. Princeton: Princeton University Press.
- Chatterjee, Partha (1999): *The Partha Chatterjee Omnibus*. New Delhi: Oxford University Press.
- Constitutional Watch (2001): A Country-by-Country Update on Constitutional Politics in Eastern Europe and the Ex-USSR. *East European Constitutional Review* 10: 2–3. Interneten: http://www.law.nyu.edu/eecr/vol10num2_3/constitutionwatch/hungary.html.
- Durkheim, Emile (1967 [1894]): *Les règles de la méthode sociologique*. Seizième édition. Paris: Les Presses universitaires de France, 39–40. Interneten: http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/regles_methode/durkheim_regles_methode.pdf.
- Emberi Jogi Figyelő (2001): „Magyarország”, 2001. évi Világjelentés, <http://www.hrw.org/wr2k1/europe/hungary.html>.
- ENNSZ (1997): Menekültügyi Főbiztosának Hivatala, Populations of Concern to UNHCR: A Statistical Overview, <http://www.unhcr.ch>.
- Fabian, Johannes (1983): *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.
- Gawryckij, Marcin Florian (szerk.) (2012): *Strategia Mimikry. Ameryka Łacinska (i nie tylko) w ujęciu postkolonialnym*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Grovogui, Siba N. (2011): To the Orphaned, Dispossessed, and Illegitimate Children: Human Rights Beyond Republican and Liberal Traditions. *Indiana Journal of Global Legal Studies* 18(1): 41–63.

- Guha, Ranajit (1997): *Dominance without Hegemony: History and Power in Colonial India*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- György Péter (2001): Mai magyarok és mai magyar romák. *Élet és Irodalom* 44(31). Interneten: <http://www.es.hu/old/0031/publi.htm>.
- Hall, Stuart (1995): The West and the Rest: Discourse and Power. In *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. Stuart Hall et al. (szerk.). Cambridge, UK: Polity Press, 184–227.
- Hell István és Törzsök Erika (2001): A zámolyi romák: A Francia Köztársaságtól magyarországi üldöztetésük miatt 2001 márciusa után politikai menedékjogot nyert roma családokkal kapcsolatos események összefoglalása. Az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda megbízásából készült és a honlapjukon közzétett összefoglalás, <http://www.eokip.hu/html/hun/pub/muhelytran/hellzamoloy.html>.
- IBRD (2002): *World Development Report 1978-2003 on CD ROM: With Selected World Development Indicators 2002*. World Bank, 2003.
- Jedlicki, Jerzy (1999): *A Suburb of Europe: Nineteenth-Century Polish Approaches to Western Civilization*. Budapest: Közép-európai Egyetem Kiadó.
- Kopp, Kristin Leigh (2001): *Contesting Borders: German Colonial Discourse and the Polish Eastern Territories*. PhD-disszertáció. University of California, Berkeley (Ann Arbor: UMI Microform 3019705).
- Magyar Péter és Dobszay János (2001): Francia menedék zámolyi romáknak. *Heti világgazdaság* (12, március 24): 7–10.
- Mani, Lata (1989): Contentious Traditions: The Debate on Sati in Colonial India. In *Recasting Women: Essays in Indian Colonial History*. Kumkum Sangari és Sudesh Vaid (szerk.). New Brunswick: Rutgers University Press, 88–126.
- Melegh Attila (2002): *East/West Exclusions and Discourses on Population in the 20th Century*, Working Paper on Population, Family and Welfare, no. 3. Demographic Research Institute, Central Statistical Office, Budapest.
- Melegh Attila (2003): A kelet/nyugat lejtő. *Élet és Irodalom* 47(17). Interneten: <https://www.es.hu/cikk/2003-04-28/melegh-attila/a-kelet-nyugat-lejto.html>.
- Melegh Attila (2005): *On the West-East Slope: Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Eastern Europe*. Budapest: Közép-európai Egyetem Kiadó.
- Miles, Robert (1989): *Racism*. London: Routledge.
- Mors, Susan Buck (2000): Hegel and Haiti. *Critical Inquiry* 26(4): 821–865.
- Promitzer, Christian (2003): *The Body of the Other: „Racial Science” and Ethnic Minorities in the Balkans. 27–40 in Hierarchies and Power in the History of Civilizations*. Moscow: Institute for Civilizational and Regional Studies and Institute for African Studies, Russian Academy of Sciences, Moscow State Humanities University.
- Promitzer, Christian (2003): The South Slavs in the Austrian Imagination. In *Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*. Nancy M. Wingfield (szerk.). New York: Berghahn Books, 183–215.
- Radhakrishnan, Rajagopalan (2000): Postmodernism and the Rest of the World. In *The Pre-Occupation of Postcolonial Studies*. Fawzia Afzal-Khan és Kalpana Seshadri-Crooks (szerk.). Durham and London: Duke University Press, 37–70.
- Sarkar, Mahua (2004): Looking for Feminism. *Gender & History* 16(2): 318–33.
- Scott, David (1989): Locating the Anthropological Subject: Postcolonial Anthropologists in Other Places. *Inscriptions* 5: 75–84.
- Szöke György (1974): Barcsay Ábrahám: „A kávéra”. Egy költemény és eszmetörténeti háttére. In *Irodalom és felvilágosodás*. Szauder József és Tarnai Andor (szerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 765–779.
- Sztompka, Piotr (1993): Sztompka, Civilizational Incompetence: The Trap of Post-Communist Societies. *Zeitschrift für Soziologie* 2: 85–95.
- Tarnai Andor (1965): Batsányi János. In *A magyar irodalom története 1772-től 1848-ig*. In Pándi Pál (szerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 148–162.
- Nesbitt, Nick (2008): *Universal Emancipation: The Haitian Revolution and the Radical Enlightenment*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Todorova, Maria (1994): The Balkans: From Discovery to Invention. *Slavic Review* 53(2): 453–82.
- Todorova, Maria (1997): *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press.
- US Committee for Refugees (é. n.): Worldwide Refugee Information, <http://www.refugees.org/world/countryrpt/europe/france.htm>.

- Wolff, Larry (1994): *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press. Magyarul: „Hogyan találták fel Kelet-Európát?” (részlet), Fordította: Demendy Nóra. *Café Babel* 4(39–40): 41–52.
- Wolff, Larry (2002): *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*. Stanford University Press.

Böröcz József

Egyetemi tanár, Szociológia Tanszék, Rutgers Egyetem; kutatóprofesszor, Budapesti Corvinus Egyetem

ÉDESEK ÉS MOSTOHÁK: SZÜLŐI SZEREPEK

Erdélyi Gabriella

Anyaság a kora újkorban. Várdai Kata és lányai kapcsolata

Horváth József

„Én is anyja lévén leányomnak”. Gondoskodás a mostohagyermekről a 17. századi győri családokban – a végrendeletek tükrében

Papp Kinga

Szülő-gyermek kapcsolat az Apor családban

Simon Katalin

Szülői betegség – gyermeki gondoskodás. Idősgondozás a 18. századi Óbudán az eltartási szerződések tükrében

Gyimesi Emese

Szendrey Ignác mint apa

Nagy Ágoston

Kisfaludy Sándor társadalmi és politikai reflexiói az 1831-es kolerajárvány idején

A **KORALL** szerkesztőségének elérhetőségei

www.korall.org

terjesztes@korall.org és korall@korall.org

1113 Budapest, Valkói u. 9.

Előfizetési szándékát kérjük, jelezze a szerkesztőségnek, és valamennyi idei számunkat postázzuk Önnek. Az éves előfizetés ára 4500, egy szám ára 1250 Ft.